پنجابی ادب لاہور

★ صوفی تبسم
★ حکیم ناصر
★ خالد لاہوری

جت کے ڈھول منالے نی

Phone. No. 2392 Regd : L. No. 7405

Monthly PUNJABI ADAB Lahore

اجو کی کہانی

اجو
کی
کہانی

ترتیب
محمد آصف خان
خالد لاہوری
شہباز ملک

ترتیب ۔
محمد آصف خان
خالد لاہوری
شہباز ملک

مکتبہ پنجابی ادب ۔ سنت نگر ۔ لاہور
ادبستان ۔ کوچہ چابک سواران ۔ لاہور

"پنجابی ادب" محکمہ تعلیم دی چٹھی نمبر ۲۳/۲۷-۲ (۶۱) ۹۱۷۹۱/۶ - ۵ فروری ۱۹۶۲ء لاہور ریجن سب کالجاں، ہائی سکولاں تے نارمل سکولاں لئی منظور اے

پنجابی ادب تے کلچر دا نمائندہ

پنجابی ادب لاہور

شمارہ ۵	مئی ۱۹۶۵ء	جلد ۶

نگران — صوفی تبسم

ایڈیٹر — حکیم ناصر

معاون — خالد لاہوری

مینجر — جاوید اشرف قریشی

سالانہ چندہ ۶ روپے • اک پرچہ ۵۰ پیسے

پنجابی ادب۔ سنت نگر۔ لاہور

ایس پرچے وچ

پبلشر۔ محمد عبداللہ پرنٹر۔ نقوش پریس لاہور

پہلی گل

● اپریل ۶۵ء دے پرچے وچ اساں پنجابی ادبی اکاڈمی تے اوہدے چیرمین ڈاکٹر محمد باقر ہوراں دے خلاف چھپے اک پمفلٹ بارے اداریہ لکھیا سی ۔ سانوں ڈھیر سارے خط آئے نیں ۔ کجھ سجناں ساڈی حق گوئی و بیباکی دی حدوں باہری تعریف کیتی اے ۔ کجھ نے نندیا اے اتے کجھ نے آکھیا اے پئی اسیں اوہ پمفلٹ "پنجابی ادب" وچ چھاپ دیئے تاں جے تصویر دے دوویں رُخ ساہمنے آ جاون ۔

جنہاں سجناں ساڈی حق گوئی نوں سراہیا اے، اسیں اوہناں دے شکر گزار آں ۔ جنہاں نندیا اے اوہ دی بڑے متھے قبول کردے آں ۔ پر جنہاں پمفلٹ چھاپن بارے آکھیا اے، اوہناں اگے ہتھ بنھ عرض اے کہ اسیں گند گھولن دے خلاف تاں اداریہ لکھیا سی، کیہ اوہ گند "پنجابی ادب" وچ چھپن نال پاک ہو جاوے گا؟ سانوں ایہہ وی پتہ اے کہ اوس پمفلٹ اُتے دستخط کرن والے کیہڑے کیہڑے سجن نے اپنا تُبا سارن دی کوشش کیتی اے اتے کیوں کیتی اے ۔ پر سانوں ایڈے دوراڈے جاون دی کیہ لوڑ اے؟ اسیں ایہو ای چاہوندے آں کہ دوویں دھراں آپو وچ صلح کر لین اتے رل مل کے پنجابی زبان تے ادب دی اُساری واسطے کم کرن ۔ جے دوویں دھراں نے جُھٹن دی کوشش نہ کیتی تاں مڑ اساں پمفلٹ وی چھاپ دینا اے اتے جو چکر چلائے گئے نیں اوہ وی دس دینے نیں ۔

● سانوں ایہہ دسدیاں افسوس ہو رہیا اے کہ پنجابی پبلشراں وچ اک نواں مرض پھیل رہیا اے ۔ جیہڑی کتاب کسے نصاب وچ لگ جاندی اے، اوہنوں اوہ مالاں والکوں گڈ کے بہندے نیں تے اگا پچھا ویکھیاں بناں چھاپ دیندے نیں ۔

"پنجابی ادب تے سالک" ناں دی کتاب پنجابی ادبی اکاڈمی نے ۱۹۶۰ء وچ چھاپی سی ۔ ایہدے وچ مولانا عبدالمجید سالک مرحوم دے لکھے ہوئے مضمون اکٹھے کیتے گئے سن اتے ایہنوں اوہناں دے پُتر ڈاکٹر عبدالسلام خورشید ہوراں ترتیب دتا سی ۔ اوہ ایہدی مالکی اکاڈمی نوں لے رہے سن ۔ بورڈ نے ۱۹۶۴-۶۵ء دے پنجابی فاضل نصاب وچ ایس کتاب نوں لا دتا ۔ ماہنامہ "پنجدریا" لاہور دے ایڈیٹر چودھری محمد افضل خاں ہوراں جد ویکھیا کہ ایہہ کتاب نصاب وچ لگ گئی اے تاں اوہناں "پنجدریا" دے سالنامہ (جنوری فروری ۶۵ء) وچ پوری دی پوری کتاب چھاپ دتی تاں جو جنہاں منڈیاں کڑیاں اوہ کتاب خرید کے پڑھنی اے، اوہ رسالے نال ای کم سار

ہین۔ایس دھکا زوری دی قانونی چارہ جوئی کرنا تاں مرتب (ڈاکٹر خورشید) تے ناشر (اکاڈمی) دا کم اے۔ پر ایس فعل دے اخلاقی جرم ہون بارے کوئی وی پڑھیا لکھیا انکار نہیں کر سکدا۔ پہلاں تاں ودھیکی ایہہ کیتی جاندی سی کہ بھارت دے لکھاریاں دیاں کتاباں بناں پچھیاں دسیاں چھاپ لیاں جاندیاں سن، ہُن دلیری کجھ ودھ گئی اے۔ایس گرچی دا جنا دی ماتم کیتا جاوے گھٹ اے۔ایہہ وی پتہ لگا اے کہ چودھری محمد افضل خاں ہوری نواز ہوراں دی کہانیاں دی کتاب "ڈونگھیاں شاماں" چھاپ رہے نیں۔ ایہہ کتاب وی انگلی پنجابی فاضل دے نصاب وچ لگی اے۔ایہنوں "الحمید" لاہور نے ۱۹۶۰ء وچ چھاپیا سی۔

● پچھلے پرچے وچ اساں قریشی احمد حسین ہوراں دی کتاب "پنجابی ادب کی مختصر تاریخ" تے محمد آصف خاں ہوراں دی پڑچول دی پہلی قسط دتی سی۔ساہنوں دسیا گیا اے کہ ایس پڑچول توں قریشی ہوری ناراض ہو گئے نیں۔ جتھے تائیں ساہنوں پتہ اے، ایہہ پڑچول اوہناں آپوں ای کہہ کہہ کے لکھوائی سی۔ہُن ناراض ہونا کجھ چجدا نہیں۔ پھیر وی اساں دوجی قسط روک لئی اے۔

● ۲۸ توں ۳۱ مارچ تائیں لاہور وچ مادھولال حسین ہوراں دی ۳۶۶ ویں برسی منائی گئی۔مجلس شاہ حسین، پنجاب رنگ تے پاکستان رائٹرز گلڈ دی صوبائی شاخ نے تھاؤں تھائیں اپنی اپنی ریت موجب ایس مشہور صوفی شاعر نوں نذرانہ عقیدت پیش کیتا۔ایہو ای نہیں اردو لکھاریاں وی مزار تے حاضری دے کے پھُلاں دی چادر چڑھائی۔ رب دا لکھ لکھ شکر اے کہ ساڈے لکھاریاں وچ وی اپنے ادبی تے ثقافتی ورثہ دی بھال جاگ پئی اے۔ایہیں آس رکھدے آں کہ آؤندے ورھے ایتھی ناموں دی ودھ چڑھ کے پیڑھے تے بھرپور پروگرام بنائے جاون گے۔

● ۲۹ مارچ نوں مجلس شاہ حسین ولوں ٹاؤن ہال وچ پنجابی لکھاریاں دا کنونشن ہویا۔جیہدے وچ کراچی، ملتان، مظفر گڑھ، بہاولپور، جھنگ، لائلپور، لاہور، راولپنڈی وغیرہ توں آئے لکھاریاں حصہ لیا۔ ایس کنونشن وچ ۹ قراردادوں منظور ہوئیاں جنہاں وچوں اک ایہہ وی سی ـــــ پنجابی زبان چھیویں توں لے کے بارھویں جماعت وچ چوکھی لگ چکی اے۔کتاباں وی چھپ چکیاں نیں۔پر اجے تائیں کسے وی پدھر تے پڑھاون والے اُستاد مقرر نہیں کیتے گئے۔حکومت توں منگ کیتی جاندی اے کہ اوہ چھیتی توں چھیتی پنجابی پڑھاون والے اُستاد مقرر کرے۔

ایس منگ دی اسیں پُرزور حمایت کردے آں۔ ایہہ کسے وی ملک وچ نہیں ویکھیں سُنن وچ آیا کہ اک مضمون سکولاں کالجاں وچ لا دتا جاوے، اوہدیاں کتاباں دی چھاپ دتیاں جاون پر پڑھاون والے نہ مقرر کیتے جاون۔آخر ایہہ دھروہ پنجابی زبان نال کیوں کیتا جا رہیا اے؟ ساہنوں سمجھ نہیں آؤندی کہ ایہہ پنجابی زبان نال سوچیا سمجھیا مذاق اے یا ایہدے پچھے کوئی "غیبی" ہتھ کم کر رہیا اے؟؟ کئی ورھیاں توں ایہہ معاملہ لٹکدا آ رہیا اے۔

(خالد وہبی)

فارغ بخاری

نویاں راہواں

(پچھے جیے ہندکو رائٹرز سوسائٹی، پشاور نے ۱۹۸۲ء دی ہندکو شاعری دا انتخاب "نویاں راہواں" دے سرناویں ہیٹھے چھاپیا اے۔ایس کتاب نوں فارغ بخاری ہوراں ترتیب دتا اے تے اوہناں ای دیباچہ لکھیا اے۔ایتھے اسیں اوس دیباچہ نوں گُنج دا گُنج پیش کر رہے آں۔ اپنے ولوں صرف ایناں ای کیتا اے پئی دیباچے دی املا اوہ کر دتی اے جیہڑی "پنجابی ادب" وچ ورتی جاندی اے۔ایس سارے دیباچے وچ ساہنوں صرف ترے لفظ لبھے نیں جیہڑے ادبی پنجابی وچ نہیں ورتے جاندے۔اوہ نیں ـــ آئی، اتی تے سی جیہناں نوں اسی ادبی پنجابی وچ "سی" "اوس دی" تے "نوں" کر کے لکھدے آں۔ اہناں توں وکھ اسیں ایہہ ترے لفظ؟ بدلن دے گنہگار آں۔ فارغ بخاری ہوراں دیباچہ وچ لکھیا اے کہ ہندکو پنجابی نالوں وکھ زبان اے۔پڑھن والے ہُن ایہہ آپے ویکھ لین کہ ہندکو پنجابی دا ای مقامی ناں اے یا کوئی وکھ زبان اے ـــــ (ادارہ)

دنیا وچ ہر قسم دے لوک ہوندے نیں۔کجھ لوک خالی خولی گلاں کردے نیں، کجھ کم کردے نیں، گلاں کرنیاں ہر کوئی جاندا اے، کم کرنا کسی کسی نوں آؤندا اے۔خالی گلاں نال کم نہیں چلدے، سب کجھ کم کرن نال ہوندا اے۔اگر دنیا دے سارے لوک گلاں ای کردے رہندے، کم کوئی نہ کردا تاں دنیا اوتھے دی اوتھے ای رہندی جتھوں شروع ہوئی سی۔ ؟؟؟؟ - - - - - - - - . . . . نہ تعلیم دی ترقی ہوندی، نہ ادب دی نہ سائنس دی، نہ تہذیب ودھدی نہ تمدن۔ایہہ کم دی ؟ اے کہ اج انسان چن وچ پہنچن دے خواب ویکھ رہیا اے۔خشکی تے تری اُتے اوس دی حکومت اے، اوہ زمان ومکان اوس دے غلام بن گئے نیں۔

زباناں دی دنیا وچ وی خالی گلاں نال کم نہیں چلدا۔ایہہ دنیا وی کم نال آباد اے، کم نہ ہوندا تاں دنیا دیاں وڈیاں وڈیاں زباناں اجے بولیاں توں اگے نہ ودھدیاں۔نہ ادب ہوندا نہ کتاباں، نہ پڑھن والے ہوندے نہ پڑھاون والے، زباناں دے شہر ویران تے اُجڑے اُجڑے ہوندے۔نہ علم دا چن ہوندا نہ ادب دا سورج۔انسان ہنیرے وچ ٹھیڈے کھاندا، روشنی تے تازہ ہوا نوں ترسدا، اپنے دل دی گل کرن نوں

سِھکدا تے پھُٹ کے مرجاندا۔

ہندکو زبان نال وی ایہو حادثہ ہویا اے۔ ایہہ بڑی قدیم زبان اے پر بدقسمتی نال ایس نوں گلاں کرن والے بہت سے ہین تے کم کرن والا کوئی نہیں جمیا۔ ایس واسطے اج تیک ایس وچ نظم یا نثر دی کوئی کتاب نہیں چھپ سکی۔ کجھ حالات وی ایسے کڑئے کہ کسی کتاب نوں چھپن دا موقع ای نہیں مل سکیا۔ تے کجھ ایس کم ول کسی نے توجہ ای نہیں دتی۔ نتیجہ ایہہ کہ وڈے وڈے تے اچھے اچھے شاعراں ادیباں دے مسودے بستیاں دے وچ ای گلدے سڑدے رہے۔

ہندکو بہت پرانی زبان اے۔ بعض لوک ایہنوں غلطی نال پنجابی یا پنجابی دی شاخ سمجھدے ہین۔ حالانکہ پنجابی تے ایس دے وچ بڑا فرق اے۔ میں اپنی اردو دی کتاب "ادبیات سرحد" دے دیباچہ وچ پوری تفصیل نال بنا چکا آں کہ ہندکو اردو ای دی اک ابتدائی شکل اے۔ ایہو علاقہ اردو زبان دی اصل جنم بھومی اے۔ ہندوستان تے شروع توں آخر تیک سارے حملے ایدھروں ای ہوئے ہین۔ ایہناں حملیاں وچ افغاناں دے لشکر ہوندے سن۔ جیہناں دا پہلا پڑا پشاور وچ ہوندا سی۔ ایہناں لشکراں وچ ای اک نویں زبان دا ریختہ تیار ہویا جس دا لشکر دی رعایت نال بعد وچ اردو ناں پے گیا۔ ایتھوں ای اُٹھ کے ایہہ لوک ہندوستان وچ جتھے جتھے گئے اوتھے اوتھے ایس زبان نوں رواج دتا۔ چنانچہ ہندوستان وچ دلی، آگرہ، رامپور، بریلی، لکھنؤ تے حیدرآباد جتھے جتھے وی افغان جا کے آباد ہوئے ہین اوہ مقام ای اردو دے مرکز بن گئے۔

کجھ ایس علاقے دی پسماندگی دی وجہ نال تے کجھ حالات تے واقعات دی برکت نال ہندکو دی کوئی چیز وی چھپ نہیں سکی۔ ایس واسطے ایہہ سارا خزانہ ہُن تیک سینہ بہ سینہ چلا آوندا اے تے بہت کم محفوظ رہ سکیا۔ چنانچہ سو سال توں اودھر کجھ وی نہیں لبھدا۔ البتہ ہندکو لوک گیتاں دی کوئی کمی نہیں تے اوہناں توں ایس زبان دی قدامت دا وی اندازہ لگایا جا سکدا اے۔ لیکن ایہناں گیتاں دے مصنف دا کوئی پتہ نہیں چلدا تے نہ ای زمانے دا کوئی کھوج لگایا جا سکدا اے۔

ہندکو لوک گیتاں وچ چھ قسماں ہین ۱۔ سٹھنی ۲۔ ترنگی ۳۔ مستا ۴۔ ابیتی ۵۔ ٹپہ ۶۔ لوری۔ ایہناں وچوں پہلے ترے سٹھنی، ترنگی تے مستا شادی ویاہ دے مخصوص گیت ہین۔ ابیتی آپ بیتی دا مخفف اے۔ ایس وچ نوجواناں دلاں دی سرورتی ہوندی اے تے نوجوان کڑیاں عموماً ایہناں گیتاں نوں تنہائی وچ گنگناوندیاں ہین۔

تارے چھپ چھپ کے ساڈوں اکھیاں پئے مارن
کناں جھوم جھوم کے ساڈے حُسن اُتے وارن
یار بولدا نہیں
گرہ کھولدا نہیں
راتاں جاگ کے گزاراں
آجا ویکھدا جا — ساڈیاں جاندیاں بہاراں

ٹپہ گاون دے بول نوں کہندے ہین۔ ایہہ صنف پشتو توں ہندکو تے ہندکو توں پنجابی نوں ورثے وچ ملی اے۔ ایہہ بڑی مشہور تے مقبول صنف اے۔ ایس وچ ہر قسم دے جذبات بڑی سادگی تے شوخی نال بیان کیتے جاندے ہین۔

گلشن وچ پانی اے
آونا اے تاں آ چھن جی میری پہلی جوانی اے
گلشن وچ ڈالی اے
تیرے عشق دی چاہ ہیں نے بڑے دکھاں نال پالی اے

لوری وی پشتو دی مخصوص صنف اے جیہنوں ہندکو تے اردو نے بعینہٖ اپنا لیا اے۔ ایہہ گیت ماں بچے نوں سوان دے وقت گاوندی اے۔

آ للو، آ للو، آ لی لی لو، آ للو
میرے بچڑے دے سوہرے
کوئی دلی دے راجے — آ للو
میرا بچڑا آوے دوروں
میں من پکاواں تندوروں — آ للو
صندل دا جھوٹا، پٹ دیاں تناواں
میرا جھوٹن والا جیوے — آ للو

ایہناں لوک گیتاں توں قطع نظر کسی ادبی چیز دا دور دور تیک کوئی سراغ نہیں ملدا۔ استاد گامون اک صدی اودھر شاعر اے، اوس دیاں صرف دو حرفیاں دستیاب ہوئیاں ہین جیہڑیاں ایتھے درج کیتیاں جاندیاں ہین۔

میرے دل دے حجرے وچ وس جاویں، تاں کوئی خطرہ نہ ایس محبوب تینوں
میرے جیندے جی کس دی مجال ہووے، لگے زور دے نال مغلوب تینوں
سارا خٹک قبیلہ وی آ جاوے، کر سکے نہ کدی مرعوب تینوں
وقت آیا تاں گامون دی طاقت دا، پتہ چل جاسی چر خوب تینوں

غیر بن کے آیا ترپور میرا ۔ دل پور سی ہویا معمور میرا
تیرے عشق نال سینہ پر نور میرا ۔ تیری گلی اے اصل وچ طور میرا
تیرے حسن سی دل مجبور میرا ۔ نہیں کجھ وی جاناں قصور میرا

گامون توں کجھ مدت بعد اک ہور ہندکو شاعر رمضو نظر آوندا اے ۔ رمضو سائیں احمد علی مرحوم دا اُستاد سی

فصل پکیا جس دا مارا جاوے ، اس تے چڑھے نہ پھیر کیوں دریا اگ دا
سڑ بھجھ کے کولا کواب ہوون ، جدوں موتیاں نوں لگے تا اگ دا
گلاں دوستاں والیاں سُن کے تے ، دھوآں مغز وچوں نکلیا اگ دا
جس نے ذبح کیتا دل رمضو دا ، اس تے مینہ توں وسا اے خدا اگ دا
زردسدا آہ مرد ہے اوہ ، سنگدل دی جو پیروی کرے
اس نوں کوئی نصیحت نہیں کارگر دی ، در بلد جس نوں آپنا جی کرے
طالب وصل دا جو ہے جدائی والے ، دُکھ درد سہارے نہ سی کرے
رہے گل وی قید وچ جو رمضو ، اوہ رہائی دی خواہش کیہ کرے

اک ہور قدیم مگر نامعلوم شاعر دے چار بیتے دے چند شعر سینہ بہ سینہ چلے آوندے نیں ۔ کہندے نیں اج توں ڈیڑھ سو سال پہلے پشاور وچ اک خوفناک سیلاب آیا سی جس وچ غلہ منڈی تے قصہ خوانی ڈُب گئی سی ۔ ایس سیلاب وچ لنڈی ارباب دے گراں دا نواب حسین خاں ڈُب گیا سی ۔ ایہہ چار بیتہ ایس واقعے دی یادگار اے

مینہ آیا اینا جھلا ، رُڑھ گیا منڈی دا غلہ
لوک کروے اللہ اللہ ، ڈُبیا نواب خاں
مینہ آیا ناگہانی ، رُڑھ گئی قصہ خوانی
لوک کہندے کرم دا بانی ، ڈُبیا نواب خاں

آخر وچ استاد جیلانی تے کُنی چند دا ہندکو کلام وی ویکھدے جاؤ ۔ ایہہ دوویں اُستاد ویہویں صدی دے وسط وچ گزرے نیں ۔

اُستاد جیلانی

کجھ سودا کرلے بیچ دا ، تیرا بنگلہ بنیا ککھ دا
ایتھے شاہ دوالہ ربچ دا ۔ ویہیاں کھول بیٹھے بپاری
بپاری منکر نکیر ۔ آسن حکم دے نال تقدیر
بندے خاک تیری جاگیر ۔ جتھے کیتی آ سرداری

جیلانی ساتھی چلے ۔ کجھ خرچ نہیں اے پلے
خاکی خاک دے وچ جا رلے جند کیہ کرے وچاری

اُستاد کُنی چند

میں بھنور وچ گیا واں پھس ۔ جثہ چلدا نہیں کا وس
دارو کوئی دس ۔ پرہ پرہ تکناں واں

ہندکو دے قدیم شاعراں دے آخری دور وچ بردا ، مٹین عبداللہ تے سائیں احمد علی مشہور وڈے شاعر گزرے نیں ۔ ایہناں دے کلام دا نمونہ ترتیب وار ایتھے درج کیتا جاندا اے ۔

بردا

دردِ بردا مینوں بہت پر دا ، جتھے صندل بھردا ، اوتھے ناگ کالے
اوہ پے ڈنگدے نی ، احوال منگدے نی ، اوہ سنگدے نی ، جیہڑے کول پالے
جے توں چھیڑ گیوں ، پھیر نکھیڑ گیوں ، کیوں کھوڑیوں ، جیہڑے کن ڈالے
بردے نکیاں مینڈھیاں مونہہ تے سٹے تریچیاں ، تیرے جیڈیاں لکاں دے کی گالے
کجھ جیش ہووے تاں چھوڑ دیئے ، جتھے روز دی گل تے گل ہووے
کم کریئے تاں سمجھ بھلیائی والا ، کریئے اج توڑے ، کرنا کل ہووے
اُس درخت دی سیوا ہمیش کریئے ، جس دے نال سایہ پھُل پھل ہووے
ہووے دوس دنڈا اوے بھار بردے تیرے لگے درداں دا سب ہل ہووے

مٹین

جان جہان اتے بہت پیاری ، اوہ وی لوک دیندے اُتوں وار زر دے
نے جیہڑے ناز کردے نازنین ہوکے ، اوہ وی ہوگئے نی نازبردار زر دے
حاتم زر دے کے نامور ہویا ، اسی طرح نی فائدے وچکار زر دے
مٹین یوسف نوں زر نے خریدیا سی ، اسی طرح دے سدے ہزار زر دے

عبداللہ

بے اناج نہ باجھ تیرے ، چھڈ مزاج نوکر کے علاج رکھ لے
یوسف ثانی ، مہربانی دے نال جانی ، دنیا فانی اے کوئی دن لاج رکھ لے
وانگ برق دے ترق نہ فرق کوئی ، کہنا ای غرق ، بس ہوئی آں تاراج رکھ لے
وانگوں شیر نہ ویہرے مہر قاضی ، چشم پھیر عبداللہ دی لاج رکھ لے

پردۂ قاف سی زاغ اُڈ کے، جا کے سرو دی بیٹھا جین اُتے
یا کوئی فاختہ نخلِ شمشاد اندر، یا طاؤس اے رخطۂ چین اُتے
یا کوئی ہندو مل بیٹھا محراب آ کے، خطبہ خوان یا منبر دین اُتے
تے یا پھریا تلاش عبداللہ حبشی، یا بلالؓ اے دریقین اُتے

سائیں

سچ ہے نقطۂ نون دے نال، دو نا لطف اے لوح سمین اُتے
عین طاق نال لا کے تاک بیٹھا، تاجر حبش دا بندر چین اُتے
یا نشانی پر طاؤس سے کے، کسی طفل نے رکھیا لیسین اُتے
یا مؤذن مسجد بلال سائیاں، نقطہ نون دا ہے یا مبین اُتے

زندگی وچ تاں اُجاڑیا وی، میری لاش نوں تاں نہ اُجاڑ کے جا
ہتھوں سی کے کفن پہنا پیارے، اخوش تکڑیاں دے میٹے پھاڑ کے جا
غسل میت دے کر پوے ٹھنڈ مینوں، میرے ویریاں دے سینے ساڑ کے جا
کو فت منزل عدم دی اُتر جاوے، گور سائیں دی جیویں تاڑ کے جا

رہا ہو پھرن دو جگ اندر، قید عشق دے جو کہ اسیر ہو گئے
کھاندے ٹھوکراں منزل عشق اندر، اوہ فقیر کیہ بلکہ امیر ہو گئے

ایس آخری دور دے سارے شاعر ہی بڑے اُچے، وڈے تے عظیم شاعر سن۔ اوہناں نوں ویکھ کے غالب دے دور دی یاد تازہ ہو جاندی اے۔ بڑا ہندکو دا ذوق اے۔ ایسے طرح ایس نے خالص ہندکو استعمال کیتی اے۔ زبان تے محاورے دا بادشاہ اے ؎

کٹی درختاں دی راکھی یارا کردا
تے پھل پکے تاں کھان نصیب والے

مُکین دی شاعری وچ ذوق دیاں ساریاں خوبیاں ملدیاں ہیں۔ عبداللہ مومن دا ہم پلہ اے تے سائیں بادشاہ ہندکو دا غالب اے۔ عبداللہ تے سائیں دی سوچ مومن تے غالب بار بڑی اُچی سی۔ اوہناں دی شاعری بڑی عظیم اے۔ دوناں دا پلہ برابر اے تے ایہہ فیصلہ کرنا مشکل اے کہ اوہناں دوناں وچوں کیہڑا وڈا سی۔ بعض عبداللہ نوں وڈا سمجھدے ہیں تے بعض سائیں نوں۔ دونوں مضمون آفرینی دے بادشاہ سن دوناں نے عربی فارسی الفاظ تے ترکیباں نال... نوں مالا مال کر دتا اے۔ پھیر وی غالب بار سارے لوک سائیں نوں بہت وڈا شاعر سمجھدے ہیں۔

جیہناں عشق دا بالن سر بالیا اے، اوہ کیمیا کیہ بلکہ اکسیر ہو گئے
جیہناں عشق نوں پکڑیا پیر سائیاں، اوہ مرید کی عالم دے پیر ہو گئے

سائیں دی شہرت خالی پشاور وچ ای نہیں بلکہ سارے پنجاب وچ پھیلی ہوئی اے۔ پنجاب وچ بلھے شاہ، وارث شاہ، میاں محمد جیہے عظیم شاعر گزرے ہیں جیہناں دا مقام اردو تے فارسی دے وڈے وڈے شاعراں توں کسی طرح وی کم نہیں۔ ایس دے باوجود پنجاب والے سائیں نوں بڑا وڈا شاعر مندے ہیں۔ بلکہ سائیں نوں ہندکو دے غالب دا خطاب پنجاب والیاں نے ای دتا اے۔

سائیں تے اوس دے وڈے ہمعصراں توں بعد نویں دور وچ وی ہندکو دے بہت سارے شاعر ہوئے ہیں جیہناں وچوں کجھ تاں وفات پا گئے ہیں تے کجھ ہُن وی موجود ہیں۔ پر ماحول نہ ہون دی وجہ نال اوہ لکیر دے فقیر ای رہے ہیں تے سی حرفی توں اگے نہیں ودھے۔ ایہناں شاعراں وچوں سیٹھو، منظور، سیفی شاہ، مفلس تے اکثر وفات پا چکے ہیں تے اُستاد وحشی، اُستاد یونس، گھائل، عشرت، برق، تحسین، لطیف، سائیں تحسین تے ساحر آفاقی اج وی موجود ہیں تے اپنے رنگ وچ ہندکو دی بڑی خدمت کر دے ہیں۔

ایس سلسلے وچ حضرت جگر کاظمی صاحب دا ذکر نہ کیتا جاوے تاں بڑی بے انصافی ہوسی۔ اوہ فارسی، اردو دے بڑے وڈے شاعر ہیں پر ایس دے نال نال اوہناں نے ہندکو دی وی کجھ گھٹ خدمت نہیں کیتی۔ اوہناں نے ہندکو وچ حرفیاں وی لکھیاں ہیں تے چار بیتے وی۔ تے دونوں چیزاں بڑے پائے دیاں لکھیاں ہیں۔ ایہہ تاں شاعری دی کہانی سی۔ ہُن نثر دا حال سنو۔ سچ پچھو تاں ہندکو زبان وچ نثر دا خانہ ہُن تیک بالکل ای خالی رہیا اے۔ سب توں پہلے ایتھوں دے مشہور اردو ادیب تے شاعر رضا ہمدانی نے ۱۹۴۹ء وچ ہندکو وچ سائیں تے اک تنقیدی مضمون لکھیا سی جیہڑا پنجابی دے مشہور رسالے "پنج ند" وچ چھپیا سی۔ ایہہ ہندکو دا پہلا مضمون اے۔ پھیر ۱۹۵۲ء وچ مختار علی نیر نے اک ڈرامہ "خیر و فضل" لکھیا سی جیہنوں ۱۹۵۴ء وچ شاہین آرٹ سوسائٹی نے سٹیج کیتا۔ بس لے دے کے سارا ایہہ ہندکو نثر دا سرمایہ اے۔ ایس دے بعد فیر خاموشی تے ہنیرا ___ غالباً ۱۹۶۱ء وچ ریڈیو پاکستان پشاور نے اک ہفتہ وار ہندکو پروگرام "قہوہ خانہ" دے ناں تے شروع کیتا جیہڑا اج تیک جاری ہے۔ ایہہ پہلے دو سال تیک مظہر گیلانی صاحب لکھدے رہے ہیں۔ پھیر مختار علی نیر، جوہر میر، احسان طالب، مسعود انور شفقی تے کوکب صاحب دے حوالے ہویا۔ تے ہُن صرف شفقی تے احسان طالب لکھ رہے ہیں۔ ہاں تک شروع وچ تے چار پروگرام رضا ہمدانی نے وی لکھے سن۔ ایس پروگرام نال ساڈوں کنا ای اختلاف کیوں نہ ہووے پر اینی گل منی پیسی کہ ایس نال کم از کم ہندکو وچ نثر لکھن دا رجحان ضرور پیدا ہویا اے۔

ایسے طرح روزنامہ "انجام" پشاور تے روزنامہ "شہباز" پشاور دے ہندکو صفحیاں دا ذکر وی ضروری اے۔

ایہناں صفحیاں نوں مرتب کرن دا سہرا جو ہر میر تے مختار علی نیر دے سر اے ۔ ایہناں صفحیاں نال حقیقتاً ہندکو لکھن والیاں دی حوصلہ افزائی ہوئی اے تے ایہناں نے ہندکو زبان دی بڑی خدمت کیتی اے ۔ ایہناں وچوں انجام دا صفحہ بند ہو گیا اے تے "حیات" دا صفحہ جاری اے ۔ "انجام" دا صفحہ بند ہون دا سانوں بڑا افسوس اے ۔ اسی امید کرنے آں کہ اوہ ایہہ صفحہ دوبارہ جاری کرسن ۔ ایتھوں دے دوسرے اخباراں نوں چاہیدا اے کہ اوہ وی ایس خطے دی ایس زبان نوں نمائندگی دیون ۔

پچھلے سال دے آخر وچ کجھ پڑھے لکھے نوجوان شاعراں تے ادیباں نے ایس گل نوں محسوس کیتا کہ ہندکو زبان نوں ترقی دین تے پھیلان واسطے ضروری اے کہ نثر وچ افسانہ، مضمون، ڈرامہ تے نظم وچ غزل، نظم، قطعہ، گیت سب کجھ لکھیا جاوے تے پرانے رنگ توں ہٹ کے نویں انداز تے نویں رنگ وچ سوچیا جاوے ۔ چنانچہ اک مبارک گھڑی وچ ہندکو رائٹرز سوسائٹی دے ناں تے اوہناں نے ایہہ انجمن بنائی ۔ ایہہ انجمن بڑی پابندی نال مشاعراں دی بجائے پندرا روزہ تنقیدی جلسے کر رہی اے تے تصنیف وتالیف دی خدمت انجام دین دے نیک تے تیز ارادے رکھدی اے ایس انجمن دے جلسیاں وچ ہن تیک تریہہ افسانے، اک ڈرامہ، دو مضمون تے کئی نظماں، غزلاں، قطعے، آنا دتھاں تے گاون تنقید واسطے پیش ہو چکیاں نیں تے اج ایہہ اپنی پہلی کتاب "نویاں راہواں" بڑے فخر نال پیش کر رہی اے ۔ اگر واقعات تے حالات نے ساتھ دتا تاں بہت جلدی ہندکو زبان دے ادب نوں ایہہ انجمن مالا مال کر دیسی ۔ "نویاں راہواں" ہندکو زبان وچ پہلی کتاب اے جیہڑی چھپ کے سامنے آئی اے ۔ ایہہ پیشکش دا فخر ہندکو رائٹرز سوسائٹی نوں حاصل ہویا اے تے زندگی ہوئی تاں ایہہ سوسائٹی ایہو جیہے ہور کئی فخر حاصل کرسی ۔ ایس کتاب دے چھپن وچ جس صاحب نے مالی امداد دتی اے تے جس بزرگ ہستی دی مدد نال ایہہ امداد ملی اے بغیر ناں لیاں اسی اوہناں دا شکریہ ادا کرنا اپنا فرض سمجھدے آں ۔

ڈاکٹر جیونت گل

پیار

(لیڈی ڈاکٹر جیونت گل ہوراں دے صحت بارے مضمون اکثر چھپدے رہندے نیں ۔ ایہناں دیاں دو کتاباں "ناری ارو گتا" تے "ارو گتا مارگ" عورتاں مرداں دیاں بیماریاں بارے چھپ چکیاں نیں ——— ادارہ)

پیار زندگی دا سورج اے ۔ ایس دے سیک نال زندگی پنگھردی اے ۔ پلردی تے ودھدی اے ۔ صرف سورج کھڑ کھڑ ای نہیں، ایس دھرتی دی ہر دھڑکدی جیوندی شے ۔ ایہہ آسمان دے نال نال اپنا مونہہ بھواندی اے ۔ ایس چانن نال ای دھرت ہریاول اے، ایس دا پنڈا پھُلاں لدیا اے تے ایس دے پھلاں لدے رُکھ اپنی جننی دے سجدے وچ جھک پئے نیں ۔

بھرپور جیون دا سوما اے، پیار ۔ بندیاں دیاں چوراسی لکھ جوناں، اوہناں دے وچ سو تے رنگ، مٹھے مٹھے راگ، ربی بانی، سب ای ایس پیار دا پسارا نیں ۔

اصل وچ جو کوئی دی پیار کردا اے، زندگی نوں پالیندا اے ۔ اوس دے ہتھ اک آتشی شیشہ آجڑدا اے تے جس شے اُتے ایہہ شیشہ کرناں سُٹے اوہ ای ست رنگی بن جاندی اے ۔ ایس نال دنیا سوہنی ہوندی اے، ایہہ جگ سوہنا لگدا اے ۔ ایسے پارس پیار کرن والے انسان رب ونگ سنگارے جاندے نیں ۔ اوہ زندگی دے گھاڑے نیں ۔ اوہ جیون نوں روپ چڑھاوندے نیں ۔ روپ دیاں پھُٹدیاں کرناں وچوں انسان دی روح اُگھڑدی اے ۔ سوہنے روپ توں سوہنی روح دی نہار پھُٹدی اے ۔

پیار بناں ہنیرا سی، ایس جگ وچ ۔ موت ورگی چُپ سی ایتھے ۔ فیر پیار سورج چڑھیا، ایس دے چونہیں کوٹیں چٹا چانن پسر گیا ۔ پھُل پتیاں ٹہکن لگے، پنچھیاں دے راگ نے ساہ گھٹویں چُپ نوں توڑیا، پانیاں دے تلاں وچ زندگی دھڑکی تے نیچر آپا رنگا کے، کائنات دی رچنا وچ رجھ گئی ۔

ہُن وی جدوں پھُل دی ہک پیار انگڑائی بھردی اے ۔ اوہدیاں ساریاں پتیاں گھابر کے، اپنیاں مٹھیاں باہواں کھول دیندیاں نیں ۔ پوَن دا کوئی متوالا بُلا آ کے تتی دے کومل پیر، ایس دے ہانی دے پیار وگنے کن ایس دی جھولی آن دھردے نیں تے پھُل امرت ایس کن نوں اپنے اندر سا لیندا اے ۔ بس ایس منزل نوں پان لئی اوس تپ دھاریا سی، اپنیاں رنگ برنگیاں پتیاں دا جامہ پہنیا سی ۔ اپنے کناں وچ مہک گھوئی سی، اپنے بُلھاں وچ شہد پالی سی ۔ ایسے دی اُڈیک وچ اوہ انلاں توں کھلوتا سی تے کلے بھور اتنی جاناں، پھُل اوہناں دے اظہار

لئی کاہلی سی۔

پھل نوں پیار کر رہیا۔ اوس نے ایہنوں اپنی گُتھ وِچ لکو لیا۔ ایس گھروں اوہدے پت جھڑ گئے، مہک مُک گئی، شہد نہ رہی۔ ہُن اوہنوں تتلی بھَورے دے گیت نہیں سی بھاوندے۔ اوہ انتر مگدھ، اپنی ارادھنا وچ رُجھا ہویا سی۔ ایس گھالنا نال پھُل دا روپ وٹیا، اوہ پھل بنیا، تے ایہہ پھل وڈا ہوندا گیا۔

ایہہ پھُل پھل دے پیار دی اُپج سی۔ پھُل آپ مٹ گیا، پر دھرتی نوں اپنا انتم روپ پھل دے گیا۔ ایس پھل وچ اینکاں پھُل لُکے ہوئے سن۔ دھرتی دے تے نیچر نے جُڑ کے ایہہ بے انت پھُل اُگا لئے۔ ایوں پیار دے سورج ہیٹھ دھرتی دا پسارا پھیلدا گیا، ودھدا گیا۔ اپنا پیار بیان لئی۔ پھُل نویں رنگ وٹاندا، مٹھیاں خوشبوئیاں گھُردا، شہداں دے بھنڈار جمع کردا تے ایوں، چیتے بیں نال، دھرتی دا ننگا پنڈا، ون سونے پھُلاں نال شنگاریا گیا، پھلاں نال لدیا گیا۔

ایہہ تتلی تے بھَورے جیہڑے سدا پھُلاں دے دوالے منڈلاندے نیں تے ایہنوں مٹھے راگ سناوندے نیں۔ ایہہ وی پھُل دے عاشق نہیں۔ ایہہ اپنے ہانی دے عاشق نیں۔ ایہہ اپنے پیار دے پُجاری نیں۔ ایس پُوجا لئی ایہہ وڈے وڈے محل اُساردے تے ایہناں محلاں نوں شہد نال بھردے نیں۔ ایس شہد نوں پیار خاطر ایہہ پھُلاں دوالے چکر لگدے نیں۔

ایس شہد بدلے ای، ایہہ پھُل ایہناں دا میل کراندے نیں، تے ایس میل صدقہ، پھُل ہس کے، اپنا سارا خزانہ لٹا دیندے نیں۔ پیار پا کے شاید ہور سبھے بھُکھاں مٹ جاندیاں نیں۔ پیسے دی لالسا، جوبن دی سِک، ایس اگوں جھکھ نوں شان دے ای تردے نیں۔

پیار تاں چشمہ اے، جیہڑا اُچھل اُچھل پیندا اے۔ ایہہ کھلوتا وی نہیں رہندا، وگ تُردا اے، اپنے راہ وچ آئیاں سبھے کھیتیاں ہریاں کردا اے۔ پیار لیندا کجھ نہیں، دیندا اے۔ پیار بھرپورتا دی کہانی اے۔ ایس وچ بکھیڑے دا ذکر نہیں، تنگ دلی دی تھاں نہیں۔

اگوں بھکھیاں رُوحاں شروع ہوندیاں نیں۔ اگوں انسان بھجدا اے، کلپدا اے۔ اوہ کھوہندا اے، تشدد کردا اے۔ کسے نوں دُکھا کے، انسانیت نوں زخمی کر کے، ایس دے لہو نال اپنی بھکھ مٹاوندا اے۔ پر پیار دی بھکھ کسے لہو نال نہیں مٹدی، ایہہ ہانی دے ساتھ نال مٹدی اے۔ تے مکمل انسان اوہو ای اے جس نے پیار نوں پا لیا، اپنے ہانی نوں سیان لیا۔

پیار زندگی دا آخری پڑا اے۔ ایہہ انسانیت دی آخری ٹیسی اے۔ ایہہ نہ کہیا جاں والا سواد اے۔ ایس توں اگے کجھ نہیں ایس توں پچھے کجھ نہیں۔ سارا جیون ایسے دی تیاری اے۔ ایسے توں ہان دے

سارے جتن نیں۔ ایہنوں پا کے انسان امر ہوندا اے۔ ایہہ بھرپورتا دا آنند پنچھی اے۔ ایتھے آ کے انسان دا آوا گون مُکدا اے۔ جنگ ختم ہوندی اے۔ بس اِک پیار دے ساگر دا کوئی ٹھکانہ نہیں، کوئی تل نہیں، کوئی حد نہیں۔

ایہہ کوئی انسانی تخیل نہیں، نہ ای کوئی گیت اے۔ ایہہ اک ٹھوس سچ اے۔ دھرتی دے سارے جاندار پیار دی ایس پورن گھڑی لئی تانگھدے تے جیوندے نیں۔ تے ایہناں وچوں کئی تاں اپنی مدین ہانی دی گھڑی وچ سدا لئی لین ہو گئے، اوتھے ای اپنے پران تیاگ دیندے نیں۔ پیار ملنی دی کس اوہناں دا ساہ گھٹ سٹدی اے۔ پر اوس جاندار نوں اپنی زندگی دے خاتمے دا کوئی احساس نہیں ہوندا۔ ملن ویلے نر جاندار دا کِن، اپنی مدین دے گَپ وچ جا سماوندا اے۔ ایس اک کِن توں کئی سینکڑے اوہدے ورگے جاندار ظہور وچ آوندے نیں تے اوہدی جیون لڑی نوں اینج تائیں قائم رکھدے نیں۔

کئی جیہے دی نکے نکے زرمیں ایس دنیا وچ، جیہناں اندر کوئی پیار بھکھ نہیں جاگدی۔ ایہناں نراں وچ کوئی جنسی خواہش نہیں۔ کوئی روپ نہیں، کوئی روگ نہیں اپنے ساتھی نوں ریجھاون لئی۔ اوہ اپنے اکلے آپ نوں ونڈ کے، اپنی اُپج ودھا لیندے نیں۔ اک توں دو، دو توں چار تے چار توں اٹھ اتے ایس حساب نال اوہ ایہہ کیڑے ہزاراں دی گنتی بنا لیندے نیں۔ پر اک سماں آوندا اے، اوہناں دی جیج پُورتی مُک جاندی اے تے اوہ اپنے آپ نوں ونڈن جوگے نہیں رہندے۔ ایس اوکھیائی وچوں نکلن لئی اوہ اپنا روپ وٹاوندے نیں تے اپنی جنسی شکل بناوندے نیں ـــــ نر تے مدین۔ ایہہ نر مدین شکل وچ ایوں جاپدے نیں جیویں اک چن دے دو ٹکڑے ہون۔

تے ایہہ اوہدے چن موقع ملن تے اک دوجے دی گلوکڑی وچ لین ہو جاندے نیں۔ ایہناں دوآں جانداراں دا ہُن اک ای جاندار نظر آوندا اے تے ایس اک جاندار وچوں سینکڑے ای نویں جاندار بن دے نیں۔

پر ایہہ تاں نکے نکے نہ دِسن والے ذیاں دی کہانی اے۔ زندگی جیویں جیویں وکاس کردی تے ترقی دیاں پوڑیاں چڑھدی اے، اوس دی پیار بھکھ بڑی من موہنی ہوندی اے۔ وکھے جاندار اندر اپنے ہانی لئی ہُک جاگدی اے۔ ایہہ ہُک اوس توں بہت کجھ کراوندی اے۔ اوہ اپنے ہانی نوں ریجھاون لئی سر توڑ زور لاوندا اے۔ مور اپنی موری اگے پیلاں پاوندا نہیں تھکدا۔ تے پنچھی اپنی مدین نوں اپنے راگاں نال لُبھاوندا اے۔ شاید انسان ای ایہا نراسے جیہڑا کدے اپنی مدین نوں، اوس دی مرضی دے خلاف دی چک لے جاندا اے۔ اپنے مزے لئی اوہنوں تسیہے دیندا اے۔

پر ایہہ اک پاگل ہو گئے انسان دی کہانی اے، جس نوں پیار بھکھ نے انھا کر دتا اے۔ شاید بچپن وچ اوس نوں ماں دی گود دا آسرا نہیں ملیا۔ کسے پیو نے اوس دی اُنگل پھڑ کے اوس نوں راہ نہیں پایا، تے بھر جوانی دے پیار سورج دی تپش نال اوہ جھلس گیا اے۔ جوانی دی پہلی انگڑائی نے اوہنوں شیطان بنا دتا اے۔ ایہہ

شیطان اپنی تخم وارتی دھرتی نوں پھڑدا اے تے آخر وچ طاقت دے زور نال ای ٹُٹ کے، اپنے پُٹے ہوئے ٹوٹے وچ جا ڈگدا اے۔ دھرتی کومل ماں وانگوں، اپنی مٹی دا پلا پا کے، اوہدی لوتھ نوں ڈھک دیندی اے۔ تاں اوہدا کوئی جھیڑا جھڑ وی ہے۔ ایہو جیہے انسان دا مزار وی بنجر ای رہندا اے۔ اوس اُتے کوئی دیوا نہیں بلدا۔ اوہدی پیار آتماں نوں کدے پھل نہیں لگدے۔ اوہدے اُکھڑے سریر دے جھکڑ نال تاں لگے پھل جھڑ پیندے نیں۔

ایس دھرتی دا سچا مرد تاں اپنی وانی دی بھال وچ تپسیا کردا اے۔ اپنے سریر نوں مندر بنا کے بہندا اے۔ ایس مندر وچ میل شے داخل نہیں ہون دیندا۔ کوڑتاں اوس دی روح دے چکدے فرش اُتے چل کے ای چکنا چور ہو جاوے۔ سچیاں نظراں تے اپنے ای چھوہے انگاں نال، ایہ مرد اپنے من مندر اگے پہرا دیندا اے۔ دل فریب ایس مندر وچ نہیں وڑ سکدا۔ ایس نوں جنت، ست تے وفا دے کواڑ لگے رہندے نیں۔ ایہناں کواڑاں وچوں لنگھدی ہوئی چھیل چھبیلی نار، سچ دا اوتار بن، اوس دے من مندر وچ جا براجدی اے۔ ایس پچھوں اوہ ساری عمر اپنی دیوی دی پوجا کردا اے۔

حسین شاہد

باراں ماہ تے اج دے شاعر

"کل سجناں نال بیلے ملن دا قرار سی پر برا ہووے مینہہ دا سارا دن اوہ جھانبا لتھا رہیا پئی گھروں نکلن دا وی کوئی نہیں سی۔"

"یار جے کدھرے اج کڑکاویں دھپ لگ جاندی تاں نویں کھوہ والا کماد سارا گاہیا جاناسی۔"

"آیا ہاڑھ تے مینگے ماڑے جے پیا سیال تے موئے ماڑے۔"

"آپے جانی گے ماڑے جیہڑے بیٹھیں پینی گے راہ۔"

"سیانیاں آکھیا اے کہ ہاڑھ کھیں تے ساون رکھیں۔"

"پیر وارث شاہ ہوری آکھ گئے نیں۔

چا جیٹھ مینہہ تے پوہ وچ دا مندی اکک ماہ وچ تخ ہنیریاں نی"

ایہہ فقرے، ایہہ محاورے، ایہہ قول جیہناں دا جنم انسان تے موسم دے تعلقات توں ہوندا اے اودھروں بولے جاندے ہن تے اودھروں بغیر کسے کھیچل دے ساڈی سمجھ وچ آجاندے نیں کیوں جو ایہہ ساڈی روزانہ معمول دی زندگی تے تجربے نوں بیان کردے نیں۔ موسم دا انسانی زندگی نال مڈھ قدیم دا واسطہ اے۔ اکو ورگا جیہدے گھروں یار جا رہیا ہووے اوہدے لئی رحمت تے جیہدے یار نے آونا ہووے اوہدے لئی زحمت ہو جاندی اے۔ اکو سورج جیہدا فصل کاہیدا ہووے اوہدے لئی اَن داتا تے جیہڑا پینڈے پیا ہووے اوہدے لئی راہ دا ڈاکو بن جاندا اے۔ انسان ازل توں موسم نوں اپنیاں لوڑاں نال کدی موافق سمجھدا آیا اے تے کدی مخالف تے رہندی دنیا تائیں سمجھدا رہوے گا۔ سگوں انسانی ترقی دی تعریف کرن لگیاں اسی جیہڑیاں مختلف حداں قائم کردے آں اوہناں وچوں اک حد ایہہ وی اے کہ انسان نے کتھوں تیک موسم نوں اپنے اختیار وچ کیتا اے۔ بہرحال موسم ساڈے قابو وچ ہووے یا بے لگام ہووے اسی موسم نوں اپنی مرضی منوا لئیے یاں آپ موسم دے پچھے لگ جائیے ایس گل وچ کوئی شبہ نہیں ہو سکدا کہ انسانی زندگی نال موسم دا بڑا گہرا تعلق اے۔ ایتھا گہرا کہ ساڈی تہذیب، ساڈی ثقافت، ساڈا فنِ تعمیر، ساڈے پہنّے، ساڈا لباس، ساڈی خوراک، گل کیہ ساڈی پوری زندگی بہت حد تیک اوہ سچے وچ ڈھلن تے مجبور اے جیہڑا ساہمنے موسم نے بنا دتا ہووے۔ ہور اگے جو چج کے علاقے دا موسم اوہ نہ ہوندا جیہڑا اَج اے تاں یقیناً اوہدی تاریخ وکھ

کجھ بور ہوندی۔ ہر علاقے دا اپنا مخصوص موسم ہوندا اے تے اوہدے وسنیک موسم دے انیک رُوپاں دا تجربہ اک چکر دی صورت وچ کردے نیں۔ ایہہ چکر اک سال یا باراں مہینیاں وچ مگھ چیت کے مگر نویں سرے شروع ہوندا اے۔ ایہہ چکر ساڈے پیراں دی زنجیر وی اے تے ساڈے ہتھ دی لاٹھی وی، ایہہ کھوہ دے پھیر وانگوں اکو جیہا وی تے رنگلی بان والیاں وانگوں رنگ برنگا وی، ایہہ سپ دی کنڈلی وی اے تے بانہواں دا لوچ وی، ایہہ دا رتہ وی اے تے شگناں دا بار وی، ایہہ کے گٹ دی ہتھکڑی ہوندا اے تے کے کلائی دا چوڑا، ایہہ کے گٹے دی بیڑی اے تے کے پیر دی جھانجھر۔ ایہدے رنگ وی نال دھرتو تھوڑے نیں تے پنجاب دے اوس شاعر نوں جنی وی داد دیو گھٹ اے جس نے ایس چکر نوں شروع وچ بیان کرن لئی باراں ماہ ناں دی صنف ایجاد کیتی کوئی وی صنف جدوں وجود وچ آوندی اے تاں اوہدے جنم دا ضرور کوئی نہ کوئی جواز وی ہوندا اے۔ پنجابی شاعراں کول ہور تاں وی دوجیاں دے لاگے شاعری دیاں صنفاں نیں جیہناں وچوں بہتیاں مشہور سی حرفی، دو مصرعہ، کافی، باراں ماہ، شلوک، مشبد، دوہڑا تے ڈیوڑھ وغیرہ نیں۔ ایہناں صنفاں دا وجود ایس گل دی شہادت اے پئی پنجابی دے شاعر کول اظہار دے بہت سارے فنی ذریعے نیں تے ہر ذریعہ اپنے وجود دا الگ الگ جواز رکھدا اے۔ "باراں ماہ" موسم دے اک ورھے دے چکر تے اوس ورھے وچ بیتے ہوئے واقعات دے حال نال تعلق رکھدے نیں۔ ایس لئی "باراں ماہ" لکھن والا اوہ شاعر میری نظر وچ ایس صنف دے فنی تقاضے پورے نہیں کردا جیہڑا موسم دے حوالے نال گل نہ کرے۔ ایہہ اوہ شاعر نیں جیہڑے شروع وچ چیتر، وساکھ دا ناں لے کے اگوں جیہڑی گل کردے نیں اوہ بھاویں کنی من موہنی ہووے اوہدا متعلقہ مہینے دے موسم نال کوئی تعلق نہیں ہوندا۔ ایہدی اک مثال ملکھی رام دا مشہور قصہ "باراں ماہ پانی" اے۔ ایہدے وچ امام حسینؑ اُتے یزیدیاں فوجیاں دے پانی بند کرن دا حال اے۔ ایہہ قصہ چھپیا سارا ایناں مشہور ہویا کہ ایہدے گراموفون ریکارڈ وی دھڑا دھڑ وکدے رہے۔ اوہدوں میں وی شاید تیجی جماعت وچ پڑھدا ساں تے ایہہ قصہ اینی دفعہ میرے سُنن وچ آیا اے کہ مینوں اوس چھوٹی جہی عمر وچ پورا یاد ہو گیا۔ پہلا مہینہ تاں اج تک نہیں بھلیا۔

چیتر چڑھت یزید دا سنگ ویکھو کاسن سیداں بند کرائے پانی
سخت حکم سناوندا نوکراں نوں، خبردار نہ کوئی لے جائے پانی
بھاویں تڑفدا مرے حسینؑ ایتھے، نہ کوئی بوند زبان تے پائے پانی
ملکھی کجھ نہ وات پردیسیاں دی، اونہوں کہن بھاویں ہائے ہائے پانی

ایس قصے دی حدوں ودھ مقبولیت تے شہرت دو گلاں پاروں سی۔ اک تاں ایہہ ہندو شاعر دا لکھیا ہویا سی تے دوجے ایہدے وچ امام حسینؑ تے اوہناں دے ساتھیاں دی پیاس دا ذکر بڑے دردناک طریقے نال کیتا گیا سی۔ ایہدے دے باوجود ایہہ قصہ واقعاتی لحاظ نال درست تے کامیاب نہیں سی کیہا جاسکدا۔ اوہدی پہلی وجہ ایہہ سی کہ کربلا دیاں شہیداں

اُتے پانی سال بھر بند نہیں سی رہیا سگوں اوہ اٹھاں دناں دے اندر اندر شہید کر دتے گئے سن تے دوجی وجہ ایہہ سی کہ ذکر کربلا دا سی تے شاعر دے ذہن وچ موسم پنجاب دا سی ایس لئی اوہنے واردات تاں کربلا دے مقام دی لکھی تے حوالہ پنجاب دے موسم دا دتا۔ تے ایس حوالے وچ وی زیادہ تر پنجاب دے موسمی مہینیاں دا ناں ای آوندا ای اوہناں دے مخصوص موسم دا تفصیلی ذکر کوئی نہیں سی۔

ملکھی رام دا ذکر اک اُچے شاعر دی حیثیت وچ نہیں کیتا گیا۔ ہاں ہدایت اللہ دی جیہنوں بجا طور تے باراں ماہ دے وڈے لکھاریاں وچ بڑا اہم مقام دتا جاسکدا اے، کتے کتے ایس صنف دے تقاضے تے پورا نہیں اُتریا۔ مثلاً اوہدا اک مہینہ اے۔ ؎

ماگھ مہینے ماہی باجھوں جو سنگ میرے بیتی جے
شالا دشمن نال نہ ہووے جیہی وچھوڑے کیتی جے
جان تتی دی وانگوں کولھو پیڑ عشق نے لیتی جے
وصل اوہنوں تریاق ہدایت زہر عشق جس پیتی جے

ایس ٹکڑے دے شروع وچ ماگھ مہینے دا ناں ضرور اے پر بعد وچ ماگھ دے موسم تے اوس موسم دے حوالے نال عاشق دا حال بیان نہیں ہویا۔ ایسے شاعر دا اک ہور مہینہ سنو جیہڑا پہلے نالوں بہتر تے بہت حد تک کامیاب کیہا جاسکدا اے۔ ؎

چڑھے وساکھ وساکھی ہوئی گھریں سوداگر آئے نی
ناہیں خبر اساڈے جانی کیوں اتنے دن لائے نی
کھٹے کیس گئے وچ میرے سیّاں سیس گندائے نی
کون ہدایت خبر لیاوے کیہڑا قاصد جائے نی

ایس ٹکڑے وچ وساکھ دے مہینے فصل والیاں جنس تے مال دیاں منڈیاں دا ذکر اے۔ دوہاں چیزاں دے سوداگر وپار کر کے گھریں آگئے نیں پر عاشق دا یار اجے تک نہیں آیا۔ ایس لئی اوہ کھٹے کیس پاگلاں وانگوں لئی پھردا اے۔ ایہہ ٹکڑا پہلے نالوں یقیناً چنگا اے پر پوری طرح کامیاب نہیں۔ پوری کامیابی دی مثال "باراں ماہ مسافر" وچوں اک مہینہ تھلے دتا جاندا اے۔ ؎

پوہ پون پالے بڑے قہر والے بوہوں سردیاں سرے تے ٹُٹیاں نی
لے کے لیف نہالیاں سون سیّاں اساں لاہ رضائیاں سُٹیاں نی
کرماں والیاں رانگلی سیج اُتے سینے لا کے سجناں گھُٹیاں نی
گھر آ مسافرا تدھ باجھوں اکھیں روندیاں نیر نکھٹیاں نی

ایس ٹکڑے وچ جس مہینے دا ذکر اے ۔ اوہدے موسم دا حال تے اوس موسم وچ عاشق دا حال بڑے خوبصورت طریقے نال بیان کیتا گیا اے ۔ جے ایس قسم دا حوالہ دین توں بغیر اپنے دل دا حال بیان کرنا ہووے تاں فیر باراں ماہ دے ناں تے لکھنا ضروری نہیں ۔ پنجابی شاعری دا دامن بڑا وسیع اے ۔ تسیں کسے ہور صنف وچ اپنے دل دی ہواڑھ کڈھ سکدے او۔

میں پہلاں عرض کیتا سی کہ باراں ماہ دی صنف موسم دے اک ورھے دے چکر تے اوس چکر وچ انسان نال بیتے ہوئے واقعات دا حال بیان کرن لئی وجود وچ آئی سی ۔ تے موسم دا واہ چونکہ ساری دنیا دے انساناں نال پیندا اے ایس لئی ہور زباناں دے ادب وچ وی ایس شاعری دیاں مثالاں ملدیاں نیں جیہڑی موسم دے انساناں اُتے اثر توں جنم لیندی اے ۔ اج کل لہندے پاسیوں آون والے حوالیاں نوں اکھاں بند کرکے من لین دا فیشن اے ایس لئی پہلا حوالہ انگریزی شاعری وچوں ای دتا جا رہیا اے ۔ جتھوں تک میرا خیال اے جے سپنسر دی نظم "شیفرڈز کیلنڈر" ہو بہو باراں ماہ نہیں وی تاں ایہدے نال رلدی ملدی ضرور اے ۔ میتھوں محمد آصف خان ہوراں دسیا اے کہ بنگالی ، ہندی ، روسی ، جاپانی وچ وی ایہہ صنف کسے نہ کسے رنگ وچ موجود اے ۔ اردو فارسی وچ اکا دکا باراں ماہ ورگی تے کوئی شے نہیں پر ایہناں زباناں دے شاعر وی بہار وچ پاگل ہو جاندے نیں ، خزاں وچ اداس ہوندے نیں تے برسات وچ پینگھ پاون لئی وتھل کھلوندے نیں ۔ جدوں دنیا دا کوئی انسان موسم دا اثر قبول کرن توں نہیں بچ سکدا تے فیر شاعر کیویں الگ رہ سکدے نیں سگوں اوہ تاں عام انساناں نالوں ودھ حساس ہوندے نیں ایس پاروں ایہہ تصور نہیں کیتا جا سکدا کہ ایس دنیا دا کوئی ادب وی ایسا ہووے گا جیہڑا موسم دے رنگاں توں فیضیاب نہ ہوندا ہووے ۔ پر ایہہ فخر صرف پنجابی زبان نوں ای حاصل اے کہ ایس نے ایڈی بنیادی ، عالمگیر تے ایڈی ناگزیر حقیقت نوں بیان کرن لئی باقاعدہ اک صنف نوں جنم دتا تے ایہدے نال نال ایہہ بدقسمتی وی پنجابی دے حصے ای آئی اے کہ اوہدیاں ماڈرن لکھاراں نے ایس ساری خدائی دی ترجمان صنف نوں ایویں وسار دتا اے جیویں کوئی نودولتیا اپنی پچھلی زندگی دے حالات نوں وسار دیندا اے بھاویں اوہ زندگی اوس دی موجودہ زندگی نالوں کدھرے اچی تے سچی ہووے ۔ میتھوں تاں انج جاپدا اے جیویں پنجابی شاعراں نال کوئی ایہو جیہا حادثہ بیت گیا اے جیہڑا اوہناں دے حافظے توں اپنی دھرتی تے ادبی روایت نوں مٹا کے رکھ گیا اے ۔ نفسیات دے سیانیاں آکھیا اے کہ جیہدی یادداشت کوئی سٹ لگیاں ختم ہو جاوے اوہدا علاج وی اوہو جیہی سٹ ہوندی اے ۔ جدوں کدی تقدیر نال اوہو جیہی سٹ فیر لگے تاں پتا پرت آندا اے ۔ پنجابی شاعراں نوں وی سٹ دی لوڑ اے ایس لئی اک منچلے دی بددعا اے کہ اوہو جیہی سٹ فیر لگے جیہڑی لگ کے نویں جڑاں توں ای اکھڑ گئے او ۔ اج تہاڈے کول آزاد یا پابند تے غزل توں وکھ لکھن لئی کجھ رہ ای نہیں گیا ۔

میں ایہہ نہیں آکھدا پئی ایہہ چیزاں نہ لکھو جم جم لکھو پر ایہہ وی جان لوو کہ ایہہ چیزاں دے لئے دریاں وچھیاں نیں ۔ اوہ چیزاں لکھن ول دی لوڑ اے کہ جیہڑیاں زبان پُریاں پنجابی لکھوں چنگیریاں نیں ۔ تاں جے تہاڈا وکھراپن قائم رہوے تے دنیا نوں ایہہ لبھن دا موقع ملے کہ پنجابی اردو دی ای اک وگڑی ہوئی شکل لے ادب ساری دنیا دا سانجھا ورثہ اے ۔ پر ایہدے باوجود ہر اک زبان دا ادب اپنے وکھرے نک نقشے دی بنا تے دوجی زبان دے ادب کولوں وکھرا جاپدا اے ۔ غزل تے آزاد نظم درآمد کیتے ہوئے تاج نیں جیہناں دی درآمد نوں میں بالکل جائز سمجھدا آں ۔ پر تاج سجان لئی کوئی چہرہ مہرہ تے ہونا چاہیدا اے تے اوہ چہرہ مہرہ اسیں چیتیوں ای لاہ چھڈیا اے ۔ اج کل پنجابی وچ جو کجھ لکھیا جا رہیا اے اوہ عام طور تے لکھاری اک دوجے لئی لکھدے نیں ۔ اوہناں لوکاں لئی بڑا گھٹ لکھیا جا رہیا اے جیہڑے ادب نوں ای وکھندے نیں ۔ مختلف شہراں وچ کم کردیاں انجمناں دے ہفتہ وار جلسیاں وچ جو کجھ پڑھیا جاندا اے اوہدا بہت سارا حصہ ایسا ہوندا اے جس نوں جلسیوں باہر کوئی نہیں سیاندا ۔ ایہہ جلسیاں وچ ای کھپ جاندا اے تے جدوں چھپدا اے اوہدوں وی لکھاریاں دے وچ چکر لا کے ختم ہو جاندا اے ۔ ایہدا ایہہ مطلب نہیں پئی پنجابی ادب دے قاری کوئی نہیں ۔ ایہدی وجہ ایہہ اے پئی پنجابی دے لکھاری روایت کولوں اکدم کنی کترا کے لنگھ رہے نیں تے اوہناں دیاں چیزاں اوس بجھتے وچ نہیں سمائیاں جاندیاں جیہڑا روایت دی تبدیلی نوں تے ہولی ہولی قبول کر لیندا اے پر روایت کولوں چوک کے نکلے گئے ہوئے جھنڈے نوں سلام کرن لئی چھیتی تیار نہیں ہوندا ۔

جے اپنی ڈب خالی ہووے تے بندہ ؟ ایدھر اودھر جھاتیاں پاندا چنگا وی لگدا اے ۔ پر اپنی جھولی بھری ہوئی ہوندیاں وی جیہڑا لانبھے مونہہ مارن توں نہ رہ سکے اوہ یاں چور اکھوائے گا یاں منگت ۔ منگویں دیوے بال کے گھر وچ ہنیرے دن چانن نہیں کیتا جا سکدا جیویں سیانیاں آکھیا سی کہ کیہ ہویا بگانی لسی دی اوہ اگلے ویہڑے لسی دی ۔

ہو سکدا اے بئی ٹیک دی گل بات وچ میں اپنے آپ نوں بکھرا فقیر اکھوان دا کافی جواز پیدا کر دتا ہووے تے ہُن ایہہ نیوندرا وی لاہوندا جاواں ۔ میں بکھرا فقیر نہیں ۔ میں تسلیم کرناں پئی جے روایت بن سکدی اے تے مٹ وی سکدی اے ۔ پر روایت دے اپنے آپ سُکڑ گئی ہو کے مٹ جان تے اوہنوں ارادے نال مٹا دین وچ بڑا فرق اے ۔ جیہڑی شہری صنف اپنے موضوع پاروں ہمیشک دے اعتبار نال ویلے دا ساتھ نہیں دے سکدی اوہ اپنے آپ ختم ہو جاندی اے ۔ اوہدا ماضی بھاویں کنا شاندار ہووے پر جے اوہدا دامن تنگ ہو جاوے تے اوہ ماضی اوہنوں زندہ رکھن دا ضامن نہیں ہو سکدا ۔ ایہو جیہی صنف پنجابی وچ تے شاید ای کوئی ہووے ہاں اردو شاعری دی صنف قصیدہ ایہدی بہترین مثال اے ۔ اردو دے قصیدہ گو شاعراں نے ماضی وچ ایس صنف دے راہیں اردو ادب دی جیہڑی خدمت کیتی اے اوہ کوئی گجھی چھپی چیز نہیں پر اج ایہہ صنف نہ باقی رہی اے تے نہ

ایہدے دوبارہ زندہ ہون دا کوئی امکان اے۔ کیوں جے ایہہ اج دے زمانے دی چیز ای نہیں رہی پر باراں ماہ بارے ایہہ گل نہیں کہی جا سکدی۔ ایس دعوے نوں ثابت کرن لئی دوگلاں دا ذکر تے حوالہ بڑا ضروری اے۔ باراں ماہ دا موضوع تے اوہدی ہیئت۔ پہلاں باراں ماہ دے موضوع بارے سوچ لیا جاوے۔

پرانے شاعراں نے زیادہ تر اک عاشق دے باراں ماہ نوں ای ایس صنف دا موضوع بنایا اے پر ایس صنف دے موضوع وچ جتی لچک اے بغیر مبالغے دے کہیا جا سکدا اے کہ اینی لچک ہور کسے وی صنف دے اندر وچ نہیں۔ اوہدی دلیل ایہہ وے کہ اکو جیہے موسمی حالات وچ وسن دے باوجود کسے موسمی علاقے دے ہر فرد لئی اوس موسم دا مطلب، اوہدے بارے ردعمل، اوہدی کیفیت تے اوہدے نتے بیتن والی واردات اڈو اڈ ہوندی اے۔ گویا باراں ماہ دے موضوع جے اونے نہیں جتنی کسے موسمی معاشرے دے انساناں دی تعداد اے تے کم از کم اونے ضرور نیں جتنے کسے موسمی علاقے وچ وسن والیاں لوکاں دے پیشے نیں۔ اکو جیہی گرمی، اکو جیہی سردی، اکو جیہی بہار تے اکو جیہی خزاں مزدور لئی ہور مطلب رکھدی اے، سرمایہ دار لئی ہور، سیاستدان نوں ہور طرح محسوس ہوندی اے تے ادیب نوں ہور طرح۔ تے ایسے اختلاف دی رعایت نال شاعر "باراں ماہ مزدور"، "باراں ماہ سرمایہ دار"، "باراں ماہ سیاستدان" تے "باراں ماہ ادیب" وغیرہ لکھ سکدا اے۔ ایہہ بجوہ اینی موکلی اے کہ نہ واہیاں کھٹیاں تے نہ بیجیاں۔ ایتھے دنیا جہان دے فصل اگا لوو، ایتھے ساری خدائی دے پھل بیج لوو، ایتھے کل عالم دے پھل کاشت کر لوو ایہہ سوڑی نہیں ہو سکدی۔ تسی کھ اڈیاں چک چک ویکھو ایہدا دوجا کنڈھا نہیں ویکھ سکدے ایہی میلہ وچ آکے تسی فکر تے جذبے دیاں گھوڑیاں دیاں لگاماں بے شک کھلیاں چھڈ دیو تہانوں غالب وانگوں ایہہ شکایت نہیں ہووے گی جے غزل دی تنگ تدی شوق دی رشتہ نہیں کردی یاں محتاجوں نوں سنبھال نہیں سکدا پر تسی روایت نال ناطہ جوڑو تے کہی، تسی اپنے گھر وچ جھاتی تے مارو۔ تسی پیو دادیاں دی رکھی رکھائی کھیں چوگے تے چودو۔ لوک تے آکھدے نیں پئی جیہناں دی کوٹھی دانے اوہ کملے وی سیانے۔ پر تہانوں ویکھ کے تے خیال آوندا اے پئی بالا نے ایہہ گل بہاں ولے کوڑا مار گئے نیں تے یاں تہانوں اپنیاں باہنواں تے مان کرنا بھل گیا اے۔

ہن دوگلاں ہیئت بارے سن لوو۔ پرانے شعری ورثے وچ باراں ماہ لکھن دا عام طور تے ایہہ طریقہ ای ہوندا وے کہ ہر مہینے لئی تے لئی بحر وچ اک چومصرع لکھیا جاندا سی۔ ایس طرح پورا سال لکھن لئی کل ۴۸ مصرعے کیے جاندے سن۔ پر ایہہ طریقہ نہ تے خدائی فرمان اے تے نہ ایہنوں تبدیل کرن اُتے کوئی پابندی اے۔ بلکہ جے تسی آزاد نظم وچ باراں ماہ لکھنا چاہو تے ایہدے وچ وی کوئی ہرج نہیں۔ روایتی انداز توں ہٹ کے لکھن دیاں دو تن مثالاں دے کے میں ایہہ سمجھان دی کوشش کراں گا کہ باراں ماہ ہیئت دے اعتبار نال وی کتی لچکدار صنف اے تے کوئی وجہ نہیں پئی ایہہ ہیئت دے نویں تجربیاں نوں سنبھال نہ سکدی ہووے۔ مثلاً بلھے شاہ ہوراں روایتی انداز توں ہٹ

کے باراں ماہ لکھے نیں۔ اوہناں دا اک مہینہ ایس طرح اے۔ ؎

چیت چمن وچ کوئلاں رنت کوکو کرن پکار
میں جھن سن جھر جھر مردی، کب گھر آوے یار
میں کیہ کراں جو آیا چیت
بن تن پھول رہے سب کھیت
ویندے اپنا انت نہ بھیت
ساڈی ہار تساڈی جیت
ہن میں ہاریاں
ہن میں ہاریا اپنا آپ
تساڈا عشق اساڈی کھاپ
تیرے نیوں دا شوکیا تاپ
بلھا شوہ کیہ لایا پاپ
کارے ہاریاں

ایس طرز وچ ہر مہینہ اک مکمل نظم بن جاندا اے جیہڑی خوبصورت اے تے عام ورتے ہوئے انداز توں ہٹویں ہون لئی مزا وی دیندی اے۔ ایسے طرح نیاز نے ڈیوڑھ وچ باراں ماہ لکھے نیں۔ چونکہ ایس ویلے گل صرف ہیئت بارے ہو رہی اے ایس لئی جیہڑیاں مثالاں دتیاں جا رہیاں نیں اوہ صرف ہیئت دے سلسلے وچ ای سمجھیاں جان کیوں جے معنوی اعتبار نال ایہو گل اوتھے ای اے کہ متعلقہ موسم دے حوالے نال گل کیتیاں بغیر باراں ماہ دی کامیابی مشکل ہوندی اے[1]۔ نیاز دا لکھتے دتا گیا مہینہ بھادوں چیتر دے موسم دا کوئی حوالہ نہیں دیندا پر ایہہ ہیئت دا اک سوہنا تجربہ ضرور اے۔ ؎

چیتر چین نہیں دل میرے باجھوں دلبر جانی ——— ہوئی دیوانی
رو رو یاد کریندی سیتو سینے لگڑی کانی ——— وچ جوانی

---

[1] موسم دے حوالے توں بغیر باراں ماہ لکھن دا اک جواز اے اوہ ایہہ کہ جدوں شاعر دے سامنے باراں ماہ توں مراد ویلے دی طوالت ہووے موسم دا عمل تے ردعمل نہ ہووے۔ ایس قسم دی تخصیص باراں ماہ پڑھیاں خود بخود ہو جاندی اے کہ شاعر دے سامنے دوہاں وچوں کیہڑا مقصد اے۔

بریوں پھوک جلایا تن من مُکی ہوش جہانی ــــ کول نہ جانی
میلے یار نیاز جے مولا سہنا یوسف ثانی ــــ ہوواں قربانی

ہُن اک مثال باقی صاحبِق ہوراں دی پیش کرنی چاہونا واں ۔ اوہناں دی کوشش پوری طرح کامیاب
باقی ہوری اردو نے پنجابی وہاں وچ چھوٹی بحر دے منے ہوئے کوی نیں ۔ اوہناں باراں ماہ وچ دی اپنے
انداز دے مطابق چھوٹی بحر ہتی اے ۔ ہر مہینے اُتّے صرف دو دو مصرعے لکھے نیں ۔ تے ایس طرح اک عام
چھوٹی جیہی نظم دی جسامت وچ پورا سال ختم کیتا اے ۔ لطف دی گل ایہہ وے کہ چھوٹیاں چھوٹیاں دو مصرعیاں
اوہ متعلقہ مہینے دے موسم دا ذکر کرنا نہیں بھُلّے ۔ میرے نزدیک ایہہ نظم میری ہُن تک کیتی ہوئی گل بات دا
اے ۔ ایہہ نظم موضوع دے اعتبار نال عاشق دے " باراں ماہ " نال ای تعلق رکھدی اے پر ایس گل دا ثبوت
کردی اے کہ ایہہ صنف بڑی پھیلاؤ اے تے کس طرح وقت دا ساتھ دین دی صلاحیت رکھدی اے ۔ تے
ایہدے وچ ہیئت دے مختلف تجربیاں دی گنجائش وی اے ۔ ؎

جیٹھ چیت نہ لگے کھار کدھر میندی گئی بہار
اوسے نال بھیال وساکھ جبھی نہیں ویہڑے پکّی داکھ
کُوجھیں کُوجھیں آیا جیٹھ سوہڑیں کھاوے سُو سُو ویٹھ
سڑنا بلنا آیا ہاڑھ ہکا جیہی رات دہاڑھ
ساون آیا بھسالی چھڑ ٹھُمبے اُتّے آگے گھوڑ
بھادروں نے تتی وباڑ اپنی رت کڑاہی چاہڑ
اسیوں نساں ہکڑے راہ گڈیاں گل پچھوڑے پھاہ
کتے بیٹھی چرخہ ڈاہ پچھتے ہتھاں وچ کپاہ
مگھر وسّے کالی رات دیوے وچ نہ تیل نہ بات
آیا پوہ سیں اپناں روہ کسے نہ لائی بینڈی جوہ
ماگھے نال دل ٹھنڈا ٹھار دو قدماں تے بینڈا کھار
پھگن پھُجھے ٹھنڈی دا کالی رات نہ دیوے راہ

ایس قسم دی کوشش ممکن اے ہور شاعراں دی کیتی ہووے ۔ تے اوہناں دا ذکر نہ آون دا ایہہ مطلب
کہ مینوں اوہناں نال کوئی پرخاش اے ۔ کجھ تے میری کم علمی دی وجہ توں رہ گئے تے کجھ ایس لئی کہ
دیاں مثالاں دینا ضروری اے نہ تے ممکن ۔ ایس لئی میں ہور کوئی گل کرن توں پہلاں ایہہ عرض کرنا چاہنا

واں کہ جیہڑے شاعراں دا میں ذکر نہیں کر سکیا تے اُنج اوہ میرے بیان کیتے ہوئے معیار تے پورے اتر دے نیں
اوہ سارے تعریف دے لائق نیں پر ایس حقیقت توں انکار نہیں کیتا جا سکدا کہ موجودہ زمانے وچ ایس صنف ول بڑی
گھٹ توجہ دتی گئی اے ۔ گل بھاویں کوڑی اے پر ہے سچی کہ ایس بے نیازی دی وجہ اپنی شعری روایت توں ناواقفیت
اے ۔ اج کل اردو دیاں مشہور تے معروف صنفاں وچ لکھن دا فیشن زیادہ اے ایتھوں تک کہ خیالات وی اوسے
ذخیرے وچوں لئے جاندے نیں ۔ جیہڑی سہولت تے آرام چھوٹی جیہی نظم یاں غزل کہن وچ میسر اے اوہ سہولت پنجابی
ادب فن پڑھ کے اوہدی روایت دے مطابق جان مار کے لکھن وچ نہیں مل سکدی ۔ ایتھے تھوڑی جیہی محنت درکار
اے پر ایس محنت توں بعد ہر کوئی ایسے نتیجے تے پہنچے گا کہ باراں ماہ یاں پنجابی شاعری دیاں دوجیاں صنفاں موضوع
تے ہیئت دے لحاظ نال ویلے دا ساتھ دے سکدیاں نیں ۔ ایہناں نوں کنڈ دین دی ایہہ وجہ ہرگز نہیں کہ ایہہ
ویلیوں پچھڑیاں ہوئیاں نیں ۔ کجھ شاعراں کولوں جدوں میں ایہہ پچھیا کہ اوہ پرانیاں صنفاں وچ نویں انداز نوں کیوں نہیں
لکھدے تے عام طور تے سجناں دا جواب ایہہ سی کہ ہُن زمانہ اختصار پسندی دا آ گیا اے ۔ لوکاں کول لمیاں چیزاں
پڑھن دا وقت نہیں ۔ ایہہ گل بڑی بھولی اے ۔ خاص طور تے باراں ماہ دے سلسلے وچ ۔ کیوں جے اک تے باراں ماہ
کوئی زیادہ جسامت دا تقاضا ای نہیں کردے تے دوجے جے سارے شاعر مختصر چیزاں ای لکھن لگ پئے تے
لمیاں چیزاں کون لکھے گا ۔ رہ گئی ایہہ گل کہ قاری کول لمی چیز پڑھن دا وقت نہیں تے میں عرض کرناں واں کہ جے ناول
نوں قاری مل سکدے نیں تے معمول ناولوں کجھ لمی نوں کیوں نہیں مل سکدے ۔ وڈّی توں وڈّی نظم دی جسامت
دی کے عام چھوٹی جیہی کہانی توں لمی نہیں ہو سکدی ۔ ایہہ تے ایویں گئی کتراں والیاں گلاں نیں ۔

لمیاں تشریحاں وچ ہو سکدا اے کوئی غلط فہمی پیدا ہو گئی ہووے ۔ ایس لئی اپنی ہُن تک دی
کیتی ہوئی گل دا ست ویش کر کے اجازت منگاں گا ۔ اوہ ایہہ کہ " میری نظر وچ باراں ماہ بڑی وسیع ، پھیلاؤ
تے سوہنی صنف اے ۔ ایہدے وچ شاعراں لئی اپنا آپ وکھان دی بڑی گنجائش اے ۔ چارہ کردیکھیں
بھیدیاں نوں واہن دا کوئی جیہا ہووے " ۔

پنجابی دے شاعراں دی خدمت وچ عرض اے کہ تھوڑی جیہی تکلیف کر کے میری گل تے
غور کر ویکھن ۔ ہو سکدا اے گل ٹھیک ای ہووے ۔ چلو جے لبانے گل کیتی اے تے سیانے
قیاس چا کرن ۔

(پنجابی ادبی سنگت وچ پڑھیا گیا)

انور بیگ اعوان ایم۔اے

پنجابی دا البیلا صوفی شاعر۔ شاہ مراد خانپوریؒ

(جشن شاہ مراد ۱۷ اپریل نوں چکوال وچ منایا گیا)

پنجابی ادب نوں جیہناں چار دوراں وچ ونڈیا گیا اے ایہناں وچوں پہلے دور دے ارکان اربعہ ایہہ ہستیاں قرار دتیاں جاسکدیاں نیں۔

۱۔ بابا فرید گنج شکرؒ ۲۔ شاہ حسین عرف مادھو لال حسینؒ ۳۔ حضرت سلطان باہوؒ ۴۔ حضرت شاہ مراد ایہناں دا زمانہ ۵۸۰ھ/۱۱۸۴ء توں لے کے ۱۱۱۴ھ/۱۷۰۲ء تیک اے۔

بابا فرید نوں پنجابی زبان دا سب توں پہلا شاعر منیا گیا اے۔ آپ ولیاں دے سردار، کامل صوفی تے باعمل عالم ہون توں وکھ فارسی تے پنجابی دے چنگے شاعر سن۔ پنجابی وچ ایہناں دے شلوک مشہور نیں۔ شلوک دی ونگی ایہہ اے :۔

اُٹھ فریدا وضو ساج صبح نماز گزار
جو سر سائیں نہ نیویں سو سر کپ اُتار

شاہ حسین اکبر اعظم دے ہمعصر تے اک مستوار قلندر شاعر سن۔ اوہ ساری عمر راگ ویراگ دیاں بھریاں کافیاں گاوندے رہے۔ اک کافی دی ونگی ویکھو :۔

جنگل بیلے پھراں ڈھونڈیندی رانجھن میرے سنگے
مہیں آئیاں میرا ڈھول نہ آیا ہیر کوکے وچ جھنگے
راتیں رہیں پھراں وچ جھل دے پیر بھولاں دے کنڈے
کہے حسین فقیر نمانا رانجھن ملے کت ڈھنگے

سلطان العارفین حضرت باہو اپنے عارفانہ ابیات دی وجہ نال مشہور نیں۔ نمونے دے طور تے اک بند ملاحظہ ہووے :۔

الف احد جد دتی وکھالی از خود ہویا فانی ہُو
قرب وصال مقام نہ منزل نہ اوتھے جسم نہ جانی ہُو
نہ اوتھے عشق محبت کائی نہ اوتھے کون مکانی ہُو
عینوں عین تھیوسی باہو سر وحدت سبحانی ہُو

شاہ مراد عالمگیر اورنگ زیب دے زمانے دے اک ایسے البیلے شاعر تے صوفی ہو گزرے نیں جیہناں فارسی اردو تے پنجابی وچ عرفان تے مستی دے ساغر چھلکائے نیں۔ پنجابی شاعری نوں نئے لہجے دے علاوہ نویں اسلوباں توں وی آگاہ کیتا۔ عام لوکاں نال اوہناں دیاں امنگاں، ارماناں تے دھڑکناں دی بولی وچ گل بات کیتی۔ ایس واسطے پنجابی دی مشہور مثنوی سیف الملوک دے خالق میاں محمد بخش دی

ایہہ کہہ اُٹھے کہ :۔

شاہ مراد جنے دے کتھے سخن مراداں والے
مجھاں دے جھنڈ لہاون واہ مستاں دے چالے

دھنی دی سوہنی تے شعر پرور سرزمین دے ایس صوفی شاعر دی تخلیقی صلاحیتاں دا ٹھیک اندازہ کرن لئی ایس دی شاعری دی مختلف صنفاں دا مطالعہ ضروری اے۔ ایہہ یاد رکھن دی گل اے۔ کہ ایہناں توں پہلاں بابا فرید، شاہ حسین تے حضرت باہو جیہے وڈے چنگے عارف شاعر ہو گزرے سن پر بابا فرید کول صرف شلوک تے شاہ حسین کول صرف کافیاں تے حضرت باہو ہوراں کول صرف ابیات سن۔ لیکن ایہناں دے مقابلے وچ ساڈے شاعر دی ادبی پونجی بہت زیادہ اے۔ ایہناں دے خزانے وچ کبت، ابیات، دوہڑے، استوارے، بارہ ماہ، سی حرفیاں، چوبرگے، مثنوی، مدح، مناجات، فتح نامہ، چرخہ تے غزلاں دے ڈھیر لگے ہوئے نیں۔ ایہناں دے ذخیرے تے جس طرفوں وی ویکھیا جاوے پئی کرشمہ دامن دل میکشد کہ جا اینجاست والا نظارہ وکھائی دیندا اے۔

شاہ مراد دے کلام دی ونڈاں تے انگاں دیاں خوبیاں معلوم کرن لئی ایہناں دے کلام دی ونگیاں نال ایس فن دے دوجے استاداں دے نمونے وی دتے جاندے نیں تاں جو آپس وچ مقابلہ کرن وچ آسانی رہوے۔ موٹیاں موٹیاں ونڈاں ایہہ نیں۔

۱۔ کبت پنجابی دے لوک گیتاں دے ضروری انگ نیں۔ ایہناں وچ ہر روز دی زندگی بارے مسئلے بیان کیتے جاندے نیں۔ پر اک دنیادار شاعر تے اک صوفی شاعر دی زندگی بارے انداز نظر وچ جس قسم دا فرق ہو سکدا اے اوس دا اظہار اک دنیادار شاعر دی زبانی سنو :۔

ویر پیا نائی برا، بھین گھر بھائی برا
سوہریاں جوائی برا، لعنتاں سہار دا

ہن شاہ مراد جیہے صوفی شاعر دی زبانی سنو :۔

بندگی نہ کردا بندہ اودھیوں ہور کے منندا
راتیں دہاں ایہا دھندا، رب نہ چتار دا

۲۔ بیت، شعر ای دا دوجا نام اے لیکن پنجابی کوتا وچ ایہہ چار مصرعیاں تے مشتمل ہوندے نیں۔ صوفی شاعر اکثر ایہناں وچ عارفانہ تے عاشقانہ مضمون بنھدے نیں۔ باہوؒ دے بیتاں دا نمونہ پہلوں ویکھ چکے او، علی حیدر ہوراں دا اک بیت حاضر اے :۔

خ خوشی دے اوہ دیس راوی جتھے وسدیاں گل کواریاں نی
گھڑا گھن کے ڈھاکاں تے چا ٹرن اوہ مونہیں دیاں ماریاں نی
وچ وچ دے نگرا چھوڑ ناہیں متاں آون ساڈیاں واریاں نی
اوڑک عشق کنوں حیدر کیہ حاصل جے جتیاں بازیاں ہاریاں نی

ہن شاہ مراد ہوراں دے اک بیت دا وی لطف اٹھاؤ۔ ؎

سن سہارا دلبر دکھیاں ویکھ ہیں چوٹڑی تھیواں

مونہہ دکھلائے انگ لگائے لائیں لاکر جیواں

مونہہ مٹھڑا ہر امرت کولوں جھول پیالہ پیواں

جے دلدار دیدار دکھائے تاں شاہ مراد سدیواں

۳۔ [illegible] ہندی شاعری وچوں لئے گئے نیں۔ ایہناں وچ راگ ویراگ ، ارمان تے اُڈیک دے مضمون عاشقانہ رندانہ تے عارفانہ علامتاں وچ بجھے جاندے نیں۔ صوفیانہ شاعری علامتاں دے ورتاؤ دی وجہ نال بے نظیر شاعری اے۔ صوفی شاعر خدا تے مرشد نوں رانجھا ، مہینوال تے پنوں دے ناں نال سدے نیں۔ تے روح نوں ہیر ، سوہنی تے سسی دے ناں نال پکاردے نیں۔ شاہ مراد نے ایس روایت نوں ورت کے اپنے خیال دا اظہار ایس طرح کردے نیں ؎

عشق دا دریا ڈسیوے نہ ملاح نہ مہانا نہ بیڑے

ٹھاٹھیں لہریں اتے بہتا ڈونگھا کنڈھے ناہیں نیڑے

پار کھلا میاں رانجھا سارے پچھوں دھکے کھیڑے

شاہ مراد مینوں پار لنگھائے پلا مول نہ چھیڑے

۴۔ ستوارے ، بارہ ماہ تے سی حرفیاں۔ پنجابی کویاں نے ستوارے بارہ ماہ تے سی حرفیاں بڑیاں مُدتاں لکھیاں نیں۔ لیکن شاہ مراد ہوراں نوں ایس سلسلے وچ غالباً پہل حاصل اے۔ ٹھک دے لحاظ نال ستوارے بارہ ماہ وغیرہ اک فراقیہ نظم ہوندی اے۔ جیہدے وچ ہر دن یا ہر مہینے دی بدلدی رت یا موسم دے نال ویراگ تے اُڈیک دی درد بھریاں کیفیتاں عورت دی زبان وچ اک خاص ڈھنگ نال بیان کیتیاں جاندیاں نیں۔ ایہناں وچ جذبات تے احساسات دے اتار چڑھا دے نال لگا کھاندی اگر کر قول دا خیال رکھیا جاوے تاں سونے تے سہاگے دا اثر ظاہر ہو جاندا اے۔ ستوارے تے باراں ماہ غلام حسین حضرت کلیانوالے تے ہدایت اللہ وغیرہ نے وی لکھے نیں۔ پر شاہ مراد کوتا دے ایس انگ وچ وی نرالی سج دھج رکھدا اے۔ غلام حسین دے ستوارے دا اک بند ایہہ اے۔ ؎

دن پہلا اج ڈھولے باجھوں جان وجود ودن نوں

مونہوں گل نہ دردوں نکلے ہنجو چھم چھم وسن نوں

رونے دے ول ہجتی وتاں کراں پسند نہ ہسن نوں

دردی مِلے حسین نہ کوئی دکھ ڈھنیے دسن نوں

ہن شاہ مراد ہوراں دا اک بند ستوارے دا ملاحظہ ہووے جیہڑا کینٹھو طرز وچ اے ؎

چھن چھن وار فراق نے مار ڈالا جامیں جانے ناہیں کیسا حال بنیا

مکھ پیلا میرا جیسا نیلا ہویا خون اکھیں رودن رنگ لال بنیا

دانہ پانی بن یار دے سٹیں کاری ماری مار وچھوٹا دجال بنیا

آپ کھا کٹاری دی ماری وِنجاں میرا لال ناہیں مجھے کال بنیا

ہیہات کجا آں ذات نکو آیات چو خورشید خورد	دلدار شکر گفتار کمر مو وار ہر مو نافہ بُو !
چوں حور سراسر نور بحق منظور نگارم نکتہ گو	در ریزچو شور انگیز چو رستا خیز فغانش سُو بسُو

ہدایت اللہ دا باراں ماہ وی بڑا سوادلا اے۔ ایہناں دا وی اک بند ملاحظہ ہووے ؎

چڑھے چیتر کدے بیا کھی آئی گھریں سوداگر آئے نی	نہیں خبر اساڈے جانی کیوں اتنے چر لائے نی
کھلے کیس گلے وچ میرے ستیاں سیس گندائے نی	کون ہدایت خبر لیائے کیہڑا قاصد جائے نی

پر شاہ مراد دا باراں ماہ اگلے پچھلے ساریاں شاعراں نوں مات کردا جاپدا اے ؎

پھر چڑھیا مہینہ پوہ	وچھوڑے کیتا ڈاڈھا روہ	لائس راتیں ہجراں اندوہ	کیہ کریئے درداں بہت انبوہ
رہی نہ کائی ڈیری لوہ	چھڑ لائے اوہا اوہا اوہ	کریندی رب رب رب	
چھڑ گئے وچھوڑے ماری	برچھی گھاؤ کلیجے کاری	سولیں عمر وہاجی ساری	پل پل ناگ برہوں ڈنگ ماری
سائیں مل کدیں بھکاری	کدیں تے ویکھ اساڈی زاری	رواں چھپ چھپ چھپ	

۵۔ مثنوی۔ فارسی وچوں پنجابی وچ آئی اے۔ پنجابی وچ قصیاں تے لوک کہانیاں نوں نظم دا چولا پہنان لئی ایس دا استعمال کیتا گیا اے۔ سب توں پہلوں دمودر گلتری نے ہیر رانجھا دا قصہ نظم کرن واسطے ایس نوں ورتیا سی۔ لیکن شاہ مراد ہوراں روزمرہ دیاں دانشمندی دیاں گلاں پند نصیحت تے عشق حسن دے اسرار و رموز نوں اختصار تے ایجاز نال سمجھان لئی ایس رنگ نوں ایس خوبی نال ورتیا اے کہ پنجابی زبان دے ادب دی تاریخ وچ شاید پہلوں ایس طرح نال کسے وی نہ ورتیا ہوسی۔ مثنوی دے چند شعر پیش کیتے جاندے نیں ؎

مرنا راہ پریم دے جے کجھ نہ رہے دماغ	مچھلی جلدی جل بن پروانہ ویکھ چراغ
بلبل بھکے گل بن روندی زارو زار	قمری کوکے سرو بن قد عجائب یار
سسی پنوں دوستی رانجھن ہیر سیال	سوہنی نیہوں لگاوندی نال سجن مہینوال
بندہ نے عشق تھیں اتھے اُتھے چور	مٹی پوسی مکھ تے اگ سڑیسی گور

ہندو مسلمان جو آدم دی اولاد سکے بھائی آپ وچ کہندا شاہ مراد

ہ۔قصیدہ دی صنف پنجابی وچ رواج نہیں پکڑ سکی کیوں جے پنجابی نوں فارسی دی طرح کدیں دا سرکار دربار دی زبان ہون دا مان نہیں رہیا۔ ایس دی تھاں پنجابی وچ اماماں پاکاں دی منقبت تے پیراں پیر دی مدح دا رواج چنگا چلیا۔ شاہ مراد ہوراں دی غوث پاک دی مدح لکھی اے۔ جیہڑی کافی لمی اے۔ صرف مقطع پیش کرداہاں۔ ؎

کرم کریو کرم یا غوث اعظم شاہ محی الدین مراد اپنی کہیں پاواں ملے مجھ دولت ایمانی

ے۔غزل فارسی زبان تے ادب دا بڑا نازک گلدستہ اے۔ جیہدے وچ عاشقانہ صوفیانہ تے فلسفیانہ خیالاں دے رنگ برنگے پھل بدھے ہوندے نیں۔ جیہدے وچ پیار تے عشق دے کومل تے نازک بھاواں نوں ظاہر کیتا جاندا اے۔ سعدی حافظ فارسی غزل دے استاد ہوئے نیں۔ ہن تیک ایہو سمجھیا جاندا رہیا اے۔ کہ پنجابی شاعراں نے ایس ول کوئی خاص دھیان نہیں دتا۔ پنجابی مشاعریاں دا غزل دا رواج ۱۹۳۰ء توں چلیا۔ وارث شاہ۔ میاں محمد وغیرہ ہوراں غزلاں لکھیاں پر ایہہ ضمنی طورتے لکھیاں گئیاں سن۔ عبدالغفور قریشی، نواب غلام حسن عرف گاموں خان نوں پنجابی غزل دا موجد منّدا اے پر تحقیق دی رو نال ایہہ گل غلط اے۔ غزل دا موجد شاہ مراد سی۔ جیہنے گاموں خاں توں صدیاں پہلاں غزلاں لکھ رکھیاں نیں۔ ایہہ وکھری گل اے کہ گاموں خان توں پہلاں ہور کسے نوں شاہ مراد دی پیروی دی توفیق نہ ہوئی۔ ایہناں دیاں کئی غزلاں وچوں اک غزل دے صرف چند شعر پیش کرداں آں۔ فنی لحاظ نال ایس دا قدر و قیمت دا اندازہ کرنا میں پڑھن سنن والیاں دے سر تے ای رکھداں آں۔

خدا وندا ملا مینوں سجن اتنا اڈیکاں کیوں
اڈیکاں تے گناں تاے تے سرنوں لائیاں لیکاں کیوں
دو اکھیاں میریاں ہوئیاں جو حیران آرسی وانگن
چلن بھر نیر جوں ندیاں تے نالے کوک ڈیکاں کیوں
سجن مینوں ڈکھایا توں جیویں مچھلی جلے بن جل
دیا ساڑے پتنگاں نوں سیاہی دل رفیقاں کیوں
تیری حالت توں ہی جانے مراد اپنی دعا ایہا
خدا وندا ملا مینوں سجن اتنا اڈیکاں کیوں

مکدی گل ایہہ اے کہ شاہ مراد پنجابی ادب دی تاریخ وچ پہلا مکمل تے قادر الکلام شاعر اے۔

جیہنے ہر صنف وچ طبیعت دے گھوڑے دوڑائے نیں۔ تے اپنے تخلیقی ذہن دے اجیہے شہ پارے ورثے وچ چھڈے نیں جیہناں دی بنیاد اُتے ایہناں نوں بجا طور نال پنجابی شاعری دا امام قرار دتا جا سکدا اے۔ پنجابی ادب دی بدنصیبی سی کہ ہن تیک ایس فطری تے اوریجنل شاعر دی سوہنیاں تخلیقاں تے کاوشاں توں اسیں محروم ساں۔ جتھوں تیک معنوی تے لسانی خوبیاں دا تعلق اے مینوں تاں شاہ مراد دا کلام شاہ عبداللطیف بھٹائی، سچل سرمست، خواجہ فرید، رحمان بابا دے کلام توں الگ تے وکھرا وکھائی نہیں دیندا۔ پر شاہ مراد ہوراں پنجابی غزل دا اضافہ کرکے ایہناں ساریاں نالوں اپنے تخلیقی فنکار ہون دا سوہنا تے ودھیا ثبوت دتا اے۔ ایس لحاظ نال پنجابی زبان دے ادب وچ ایہناں دا مقام بڑا اُچا تے ممتاز ہو گیا اے۔ ایس عجیب و غریب شخصیت دا ذکر میں ایہناں دے ای اک مصرعے نال ختم کرداں آں۔

ع تدھ جیہا نہ کوئی جہانیں یارا عجب توں

امرتا پریتم

نُور

ڈنگاں دا سی بھریا چھتّا
اک دہاڑے کنک آیا
آن ماکھیوں چویا

چنتوں پچّھے انگ زمیں دے
سبھناں کرناں سورج وچوں
رنگ کرچھی ڈھویا

سبھناں رنگاں کا من پایا
پیراں دے وچ جھُمر بدھا
ون ترن آکے موہیا

ویل انگھ دے گل نوں لگی
پھلاں وچوں اُٹھ سگندھی
ہتھ کون دا چھوہیا

دوویں لوک میرے رُشنالے
دو اکھاں نوں لبھا آکے
نور گواچا ہویا

ڈنگاں دا سی چھتّا بھریا
اک دہاڑے کنک آیا
آن ماکھیوں چھیا

چونویاں کتاباں

کہانیاں

ڈونگھیاں شاماں	نواز	۲/۵۰
ادبی افسانے	جوشوا فضل الدین	۲/۵۰
اجو کی کہانی	آصف، خالد، شہباز	۳/-
دل دیاں باریاں	عبدالمجید بھٹی	۳/۵۰

شعر

ترنجن	احمد راہی	۲/-
نویں رت	امرتا پریتم	۳/-
ساوے پتر	موہن سنگھ	۲/۵۰
سفر دی رات	منیر نیازی	۳/-
چار چپ چیزاں	" "	۱/۵۰
وتھاں ناپدے ہتھ	ماجد صدیقی	۱/۵۰
من ترنگ	عبدالقدیر رشک	۳/-
سجرا سورج	حکیم ناصر	۵/-
ڈونگھے پینڈے	پیر فضل گجراتی	۲/-

بن کپاہی	پربھجوت کور	۲/۵۰
چوتھویں کوتا (سنہ ۶۲ء)	ملک آصف	۱/-
دل دریا	عبدالمجید بھٹی	۲/-
اکتارا	" " "	۲/۵۰

ناول

پربھا	جوشوا فضل الدین	۱/۵۰
ٹھیٹہ	عبدالمجید بھٹی	۲/۵۰

تنقیدی

پنجابی زبان دا ادب تے تاریخ	عبدالغفور قریشی	۴/-
شاعراں دا تذکرہ	مولا بخش کشتہ	۴/-
جھاتیاں	شریف کنجاہی	۲/۵۰
مہکدے پھل	فقیر محمد فقیر	۱/۵۰
چانن	شہباز ملک	۲/۵۰
پنجابی ادب کی مختصر تاریخ	قریشی احمد حسین	۲/۵۰
تذکریاں تے اک جھات	" " "	۱/۵۰

قریشی بک ایجنسی زیر مسلم مسجد لوہاری دروازہ۔ لاہور

شریف کنجاہی

غزل

ٹھنڈے ٹھار وجود مرے وچ بجلیاں کس دوڑائیاں
کس دیاں سدھراں الھ اگھیڑی کس دیاں یاداں آئیاں

مولا خیر کرے اوہ اکاں مُڑ مُڑھنے نوں آئیاں
کل ہنجوآں دے پانی دے جیہڑیاں آپ بجھائیاں

چار چوفیرے اُڈدے پھردے باز فراق اجل دے
کیہ کوئی سنگ نبا ہے ایتھے کیہ پالے اشنائیاں

حُسن جمال دیاں ہر پاسے کھڑیاں نیں گلزاراں
پر بلبل دے بھاگاں اندر یا پنجرے یا پھاہیاں

کن پڑوان شولھیے نہ ہوندے نہ چک پھیرن ہوندے
میرے جیہے سُنخیاراں وانگے چنگیاں رہن جدائیاں

پیر فضل حسین فضل

پتھر اُتے لیک

اِک سنگی ڈِٹھا پتھر تے گل اپنا اُکرے نام پیا
کوئی حرف نہ آوے حرفاں تے اوہ ورتے جو ہر تام پیا
متھے توں چوکے داڑھی تے مُڑھکے دے چوئے ڈھین پئے
مُڑ اوہو چوئے داڑھی توں ڈِگن تے بھُنجے پین پئے
ہُن ڈُبا وچ پسینے دے بھجے ہوئے سارے لیڑے سن
اوہ ہُٹ نے مُڑیا سی گلمیں دے گھتے بیڑے سن
چہرے تے گھگل جمی سی کناں تے جھکڑ وال گئے
اکھاں وچ ریزے پچھے تے اکھاں دا خون اُبال گئے
زخمایاں ہوئیاں اُنگلاں تے کجھ اوہدے پیراں مڑھیاں سن
کجھ سن جھریٹاں ہتھاں تے پیراں تے سوجاں چڑھیاں سن
اِک پتھر اُتے ایس طرح اک ناقواں لکھن والے نے
کیہ ویکھ مصیبت جھاگی اے کیہ ویکھ قضیئے جالے نے
دھرتی دے متھے اُتے جیہڑا ناقواں لکھن بہندا اے
اسی فضل اندازہ کیہ لائیے اوہ کیڈے قضیئے سہندا اے

رضو گل

غزل

انگ انگ تیرا شہت دی چھلی، توں گنے دی پور
تینوں ویکھ کے دل وچ ہووے مِٹھی مِٹھی جھور

ٹھنڈے کھاندے کونک وچارے، پپیلاں بُھل گئے مور
وگدے دریا رُک رُک جاندے ویکھ کے تیری ٹور

سامنے آوے تاں میں دساں اکھو نوں دل دیاں گلاں
چھپ کے جیہڑا بیٹھا رہوے، اُس دے دل وچ چور

دُدھ جیہی چاننی پنڈ تیرا، میں تیرا پرچھاواں
تیرا میرا رشتہ ناتہ، چکروں چن چکور

روپ جوانی ڈھلدے سائے، عشق خدا دا سایہ
تیرے جیہے بتھیرے ڈِٹھے، میرے جیہا نہ ہور

شو کمار

اساں تاں جوبن رُتے مرنا

اساں تاں جوبن رُتے مرنا
مُڑ جانا اساں بھرے بھرائے
ہجر تیرے دی کر پرکرماں
اساں تاں جوبن رُتے مرنا

جوبن رُتے جو وی مردا
پُھل بنے یا تارا
جوبن رُتے عاشق مردے
یا کوئی کرماں والا
یا اوہ مرن کہ جیہناں لکھائے
ہجر دُھروں وچ کرماں
ہجر تساڈا اساں مبارک
نال بہشتیں کھڑنا
اساں تاں جوبن رُتے مرنا

سجن جی بھلا کس لئی جینا
ساڈے جیہیاں نکرماں
سوتک رُت توں جوبن رُت تک
جیہڑاں ہنڈھائیاں شرماں

نت لجیا دیاں جمن پیڑاں
ان چاہیاں دی جرنا
نت کسے دیہہ وچ پھل بن کھڑنا
نت تارا بن چڑھنا

سجن جی پئے سب جگ تائیں
گربھ جُون وچ مرنا
جمنوں پہلاں اوہدھ ہنڈھائیے
فیر ہنڈھائیے شرماں
مر کے کریئے اک دوجے دی
مٹی دی پرکرماں
پر جے مٹی دی مر جائیے
تاں جیوں کے کیہ کرنا؟

اساں تاں جوبن رُتے مرنا
مُڑ جانا اساں بھرے بھرائے
ہجر تیرے دی کر پرکرماں
اساں تاں جوبن رُتے مرنا

غلام فرید جعفری

غزل

اکھے کھوہ وچ دھکا دے گئی سُرمے والی اکھ
بجلی دے لشکارے وچوں پٹی کسے دی ڈکھ

گلی پھوک غریباں والی اوہتے خیر وسیں
جیہڑے محل وہاج لئے نی ساڈے کولوں وکھ

منیا نال رقیباں تیرا اج کل اُٹھن بہن
پر اوہ وعدے قسماں چائیاں کجھ تاں پچھتے رکھ

تیرے آکھے کنّی واری واعظ توبہ کیتی
چل نوں وی اج میرے آکھے قطرہ کُو تے چکھ

اج فرید میں پکیاں پکیاں پان لگاساں قسماں
ساقی بین ویلے بھر آکے رکھ لئے میرے لکھ

غلام رسول گھائل

غزل

بے موسم بہار غزل کہہ رہیا واں میں
دامن اے تار تار، غزل کہہ رہیا واں میں

جھوٹھی تسلی توں وی نکلا نہ کوئی کم
آوے نہ ہُن قرار غزل کہہ رہیا واں میں

لفظاں نوں حسن و عشق دے سانچے چ ڈھال کے
آجا توں اک وار، غزل کہہ رہیا واں میں

ہُن اے مقام میری محبت دا آگیا
اکھاں نیں اشکبار، غزل کہہ رہیا واں میں

گھائل ایہہ کہہ زمانے توں فرصت نہ مل سکی
بیٹھا واں پیشِ یار، غزل کہہ رہیا واں میں

زاھد رضوی

غزل

دل سہیاں سہیاں رہندا اے جدوں رات ہنیری ہوندی اے
سُتی ہوئی ناگن درداں دی، اُس ویلے جاگ کھلوندی اے

کسے ہک دے کھونجیوں یاد تیری اک راگ غماں دا چھوہندی اے
رگ رگ، نس نس، رُوں رُوں دے وچ اک نشتر نواں چبھوندی اے

جیہڑی وی کلی ہس پیندی اے، جس ویلے عصمت کھوہندی اے
ایہناں کلیاں دے انجام اُتے راتاں نوں شبنم روندی اے

جیہڑا وی ملدا اے درداں دا اک قصہ نواں سناندا اے
ہر اک توں ودھ کے ہر اک دی دکھ بھری کہانی ہوندی اے

دس کیہڑیاں سوچاں وچ زاھد راتاں نوں ڈُسیار رہنداایں
توں ہو کے بھروا رہنداایں جدوں ساری دنیا سوندی اے

مشتاق چغتائی

گیت

چن ہے سوہنا ماہی میرا میں ہاں اُس دا تارا
چمکے سوہنا سورج وانگوں میں اُس دا لشکارا

ہونٹھاں اُتے لالی نچدی جیویں لعل بدخشاں
اکھاں سوہنیاں وانگ ہرن دے ، رب سوہنے دیاں بخشاں
ناں سوہنے والے لے جیواں ، لگدا بہت پیارا
چن ہے سوہنا..............

قد سوہنے دا سرو دے وانگوں لمیاں لمیاں باہواں
رنگ سوہنے دا لاٹاں مارے صدقے سو سو جاواں
گل کرے تاں پھُل پئے کر دے ، ایڈا بول نیارا
چن ہے سوہنا..............

سوہنا چلدا چال نرالی ، جیویں مد سے پیلاں پاندا
مُڑ مُڑ کے جد ویکھے سوہنا ، دل صدقے ہویا جاندا
مُورت اوہدی دل دے اندر ، جس دا ہے سہارا
چن ہے سوہنا ماہی میرا ، میں ہاں اُس دا تارا
چمکے سوہنا سورج وانگوں ، میں اُس دا لشکارا

حنیف چودھری

جا او بے قدرا

طاہرہ دی محبت اپنے آدمی لئی اینی گوہڑی سی جیویں ہتھاں دی مہندی گوہڑی ہووے۔ اوہ اپنے گھر دی نکی جیہی ریاست دی ملکہ سی پرویز دے دل دی ملکہ۔ پر ایس نکی جیہی ریاست دے باغ وچ کوئی پھل نہ کھڑیا خوشی دا کوئی گیت نہ اُبھریا۔ دس بہاراں آئیاں پر اپنے پلے وچ کوئی پھل نہ لیائیاں۔ ایس ریاست دے وسنیکاں خوشی، امیدی اتے پریشانی دے کنڈیاں تے ڈنگ پئے۔ گھر دیاں اُچیاں لمیاں کندھاں کسے بال دے رون تے ہسن دی واج نوں ترس گئیاں۔ دُدھ بھری چانی ہوکے تے ہنجوں کے آوندی۔ شاہ راتاں افسردگی تے مایوسی دے ڈراونے سُفنے لے کے آوندیاں۔ طاہرہ مٹی دے بُت وانگوں ہر ویلے چُپ چاپ حیاتی دیاں سُنجیاں راہواں تے ٹُردی رہی۔ پھیر اک دن پرویز نے ایس ملکہ نوں ایس لئی ریاست ہتھ کر دتا کہ اوہ دس ورھیاں وچ کوئی پھل نہ کھڑا سکی۔ پرویز نے ایس دھرتی نوں بنجر سمجھیا تے اُجاڑ دتا۔

رات دے دس وج رہے سن۔

طاہرہ ریل دے پلیٹ فارم تے کھڑی سوچ رہی سی کہ ہُن اوہ کتھے جاوے۔ کس نوں اعادلئی واجاں مارے۔ ایس دنیا وچ اوہدا کوئی نہیں۔ ماں پیو تے اوہدے ویاہ توں مگروں ای رب نوں پیارے ہو گئے سن۔ اپنے سارے رشتے داراں نوں ہندوستان وچ چھڈ آئی سی۔ بھین بھرا کی وِنڈو ویلے اگ وچ بھسم ہو گئے سن۔ ہُن اوہ کتھے جاوے۔ کس کول جاوے! اوہدا کون اے؟

اوہدیاں نیلیاں اکھاں رو رو کے سُج گئیاں۔

اوہ پلیٹ فارم دی ہر چیز نوں انج گھور رہی سی جیویں شاید اوہ ای اوس نوں کوئی حل دس دیون۔

سٹیشن دا سارا ماحول جاگ رہیا سی۔ سارے مسافراں دے دوودھیا چانڑنے وچ چمک رہے سن۔ پر طاہرہ دی اُداس کھلوتی سی۔ سگنل دی لال بتی بار بار طاہرہ دا مونہہ چِڑا رہی سی۔ پکوڑے ویچن والے دی واج کدی کدی اوہدے خیالاں نوں اپنے ول کھچدی۔ لوکی اپنوں اپنے خیالاں وچ منزلاں تے پھردے سن۔ پر اوہدی منزل کیہڑی سی۔ اوہ ایس ویلے اک ایسی بیڑی وچ بیٹھی سی جیہدے چپوٹٹ گئے سن۔ جیہڑی طوفاناں وچ پھسی ہوئی ہووے۔ کیہ پتہ ایہہ طوفان اوہنوں کتھے لے جاوے؟ کدھرے پائے؟؟

اوہدی منزل کیہڑی سی!

کتھے سی!!

کیہڑی تھاں!!!

اوہ پتھر دے ٹھنڈے بنچ تے بہہ گئی تے سوچن لگ پئی۔ ہُن ایس حیاتی وچ کیہ رکھیا اے۔ بناں منزل توں جین دا کیہ سواد اے۔ اوس کیہڑا گناہ کیتا اے جیہدی سزا اوہ بھگت رہی اے۔ کیہ اوہناں تیویاں نوں جین دا حق نہیں جیہناں دیاں گوداں ہریاں نہیں ہوندیاں۔ دل نے جواب دتا۔ نہیں! ایہناں نوں جین دا کوئی ادھیکار نہیں۔ اوہ تاں دھرتی دا بھار ہوندیاں نیں۔ طاہرہ نے ایس بھار نوں لاہ کے سُٹ دین دا ارادہ کر لیا۔

غزالہ ایکسپریس جدھن پلیٹ فارم ول تیزی نال بھجی آ رہی سی۔ تے اوہ کانٹا بدلن والے کیبن دے ہنیرے وچ لائن دے کول کھلو گئی۔ پھیر غزالہ دی لنگھ گئی۔ پر اوہ اپنے آپ نوں گڈی دے اگے نہ سُٹ سکی۔ اوس سوچیا ایداں مرنا بڑا اوکھا اے۔

رات دے دو وجے اوہ سٹیشن کول اک کھوہ دی من تے بیٹھی سی۔ مشرقی تاکی وچوں چن ہولی ہولی اُبھر رہیا سی۔ ہر شے رات دی نگھی گود وچ پئی سوں رہی سی۔ بٹیرے اپنا ڈکھن والا راگ گا رہے سن۔ دور کتے ریکارڈنگ ہو رہی سی۔ شاید کتے ویاہ سی۔ ایہہ لوکی ویاہ کیوں کردے نیں؟ کیوں اپنیاں دھیاں نوں پرائے بندیاں دے پلے بنھ کے دردر دیاں ٹھوکراں کھان لئی گھروں کڈھ دیندے نیں۔ ذہن نے جواب دتا۔ ایہدا ناں تاں زندگی اے حیاتی اے۔ دل نے مُڑ آکھیا۔ جے ایہو حیاتی اے تاں پھیر مینوں ایس حیاتی دی لوڑ نہیں۔ اوس کھوہ وچ جھاتی ماری تے پانی تارے وانگ چمکدا نظر آیا۔ ایہہ ویکھ کے اوہنوں جھٹ کو سکون ہویا۔ طاہرہ نوں ایس تھاں دی ڈوہنگھ سکون دی لوڑ سی۔ اوس من توں پیر کھوہ وچ لمکا دتے تے وچ ڈگن دی کوشش کیتی۔ پر اوہ اُٹھی من توں باہر آ ڈگی۔

اوہ موت کولوں ڈر گئی۔

"کھٹ کھٹ!! کھٹ!!" دُور کتے بُوہے دا کُنڈا کھڑکیا "منزہ کُنڈا کھول!"

سر پھڑی بیٹھی طاہرہ سوچ رہی سی کہ مرنا بڑا اوکھا اے۔ منزہ دا ناں سُن کے چونکی۔ اوہدے دماغ دے پردے تے اوہدی کرشل گروپ دی جماعت تے گوہڑی سہیلی دا چہرہ اُبھر آیا۔ جیہڑی کراچی ویاہی گئی سی۔ تے سوچاں دا سارا رُخ ایس منزہ ول مُڑ گیا۔ اوہ منزہ کول چلی جاوے۔ اوتھے جا کے کیہ کرے گی؟ ایس جین نالوں تاں موت چنگی لئے۔ پر اوہدے کولوں مریا وی تاں نہیں جاندا۔ مرنا کیڈا اوکھا اے۔ پھیر اوہ کیہ اے۔ دل نے دلاسا دتا۔ نہیں جینا چاہیدا اے۔ ذہن نے اعتراض کیتا۔ پر سوانی مرد دے سہارے بناں ترپل دے اک تیلے وانگ ہوندی اے جیہڑا ہوا دے بوکے نال ای ڈوگ پیندا اے۔ تے اوہدا کیہڑا سہارا اے۔ اوہ حالات نال سمجھوتا کر کے پرویز نوں مُڑ اک واری منانے

اوہدے دل وچ امید دی لو پیدا ہوئی۔

اوہ بنا مٹی نال لبڑی پیتوں سرپڑ کے اٹھی۔ تے ٹیشن تے آبیٹھی۔

رات دے تن وجے اوہ خیبر میل دے زنانے ڈبے وچ بیٹھی سی۔ سب تیویاں بھیڈاں وانگ اک دوجے وچ سر دتیاں گھوک سُتیاں پئیاں سن۔ تے طاہرہ اکلی نُکر بیٹھی سی جیویں ڈاروں وچھڑی کونج ہووے۔ اوہ بیٹھی خیالات دے طیال وچ پھسی ہوئی چادر نوں چھڑا رہی سی۔ پر چادر سی کہ پاٹ پاٹ جاندی سی۔ اوہ سوچ دیاں ایہناں جنگلاں وچ بھڑدی بھڑدی دُور نکل جاندی ـــــ بہت دور ـــــ جتھے عورت عورت نہیں گوشت دا لوتھڑا بن جاندی اے۔ جتھے عورت گڈیاں وانگ وک جاندی اے۔ جتھے عورت راہ وچ پیا پتھر ہووے جیہدی قسمت ٹھوکراں ای ہوندیاں نیں۔

گڈی نسی جا رہی سی۔

جدوں سویر نے اپنی چٹی چادر ہر پاسے وچھا دتی تاں اوس ویلے طاہرہ منزہ دے گھر سی۔

منزہ جیہڑی فرم وچ آپ ملازم سی۔ تے طاہرہ نوں وی اوتھے ملازم کروا دتا۔

تن مہینے لنگھ گئے۔

زندگی دیاں ہنیریاں راتاں دا چن ٹوٹ رہیا۔

حالات دے تتے ٹھنڈے بلے ٹھنڈی ہوا وچ بدل گئے۔ زندگی دی کیس گھٹ گئی۔ پر اک دن طاہرہ دے صاحب نے جدوں اوس نوں چھٹی مگروں کمرے وچ کلیاں کم کردیاں ویکھیا تاں اوہدی بانہہ پھڑلئی۔ اوس پٹاک کر دا اوہدے تے تھپڑ ماریا تے آکھن لگی کہ میں کوئی ہوٹل وچ پیا ہویا توریا نہیں جیہڑا آوے تے میل پونجھ کے ٹُردا ہووے۔ ایہہ کہہ کے اوہ باہر آگئی۔ تے اوہدے خیالاں وچ غصے دی اگ دا بھانبڑ بل پیا۔ تے سوچن لگی کہ مرد کنا بے غیرت اے جیہڑا ہر تیویں نوں اپنی سوانی سمجھ کے ہتھ پاوندا اے۔ تے عورت دی کمزوری توں فائدہ لین دی کوشش کر دا اے کیہ دنیا دے سارے مرد ایہو جہے ای نیں۔ کیہ پرویز وی ایہو جہا اے۔

دوجے دن اوہ دفتر نہ گئی تے سارا دن ایہہ سوچدی رہی۔ اوہ کیوں جی رہی اے۔ کیہدے لئی جی رہی اے! جدوں تیک اوہ جیوندی رہوے گی ہر مرد اوہنوں بے سہارا سمجھ کے بانہہ پھڑدا رہوے گا۔ کیوں جو ایس دنیا وچ بے سہارا مرد تے زندگی گزار سکدا اے پر تیویں نہیں۔ اوہ کدوں تیک اک مجرم وانگوں لک چھپ کے زندگی دا لما پندھ مکاوے گی۔

تے اوس رات اوہنے مقدار توں ودھ "سلیپنگ پِلز" کھا لئیاں۔ پر اوہ ایداں وی نہ مر سکی۔ بڈھے میڈیکل آفیسر نے ڈسچارج سرٹیفکیٹ تے لکھوا چھڈیاں ہویاں آکھیا "کڑیئے۔ زندگی نال پیار کرن دا ول سکھ۔ حیاتی اک سُولاں نال بھری ہوئی ڈنڈی اے جیہڑی اک خوبصورت بغیچی ول جاندی اے۔ جتھے حیاتی پھلاں دا رُوپ دھار لیندی اے۔ ایس

لئی جیونا سکھو! بزدل نہ بنو۔ عورت تے اک تلا اے۔ پتھر دی چٹان اے جیہدے اگے زمانے دے حادثے کیڑی وانگ نیں۔ ہمت نال کم لے تے رب دا بھروسہ کر۔ ایہدا ناں تاں زندگی اے۔"

تے طاہرہ فیر ایس سُولاں بھری ڈنڈی تے ٹرن لئی تیار ہو گئی۔

اوہ ہر روز دفتر "روزگار" جاندی تے ناامید ہو کے مڑ آوندی۔ جے کدی اوہدی کسے وزیر دی سفارش ہوندی یا رشوت نال منہ گرم کردی تاں ملازمت مل جاندی۔ طاہرہ نوں ایہناں دوآں چیزاں دی تھوڑ سی۔ اوہدی حیاتی اک کیڑیاں بھری روٹی دی بُرکی بن کے رہ گئی۔ اوہدا حسن ای اوہدے لئی سپ بن گیا۔ ہر بندے دیاں نظراں اوہدے حسن دا شہد چوس چوس کردیاں۔ بکے والے جدوں کول دی لنگھدے ہوئے مشکریاں کردے تے کہندے۔

"تینوں پئی گے نصیباں والے ماپچے دیئے بند ہو گئے"

ایہہ سُن کے اوہ دل وچ بڑ بڑ جاندی۔ ایہناں لوکاں دی اوہ کیہدے کول شکایت کرے کس دے کول ایس معاشرے دی گندگی دا رونا رووے۔ اوہ بے سہارا سی مجبور سی۔

بیکاری دے سنسار نے اوہدی سب چیز ورت کھا لئی۔ کناں دیاں ڈنڈیاں، نک دا کوکا تے باقی پیسہ دھیلا جیہڑا بچیا کھچیا سی سارا ورت ہو گیا۔ ہن اوہ کیہدے کولوں اُدھار منگے؟ منزہ وچاری دا تاں پہلاں ای وڈا احسان سی کہ اوہدے کول رہ رہی سی۔ ہن اوہ کیہ کرے؟ اوہ ٹُٹی ہوئی گڈی وانگوں حالات دے وا ورولے وچ اُڈدی جا رہی سی۔ اوہنوں آپ نہیں سی پتہ کہ اوہدی منزل کیہڑی اے؟ کنتھا کتھے اے؟

زندگی دیاں ہنیریاں راتاں دا چن دی انھا ہو گیا۔ پر ہنیرے گھپ وچ امید دا دیوا بال کے چانن دا راہ ویکھدی رہی۔

اک دن ہنیری رات دا چن بھو پایا۔ طاہرہ نوں اک کھاندے پیندے گھر دے دو بچیاں دی ٹیوشن مل گئی۔ اوس رات اوہ دل بھر کے روئی۔ اوہنوں اپنے دل دا بھار ہلکا لگا۔ تن مہینے تن دن بن کے لنگھے۔ بچیاں دی ماں دا وی طاہرہ نال گوڑھا پیار سی۔ ہمدردی سی۔

اوہدی حیاتی دیاں رُسیاں بہاراں مڑ پرت پئیاں۔

اوہ زندگی دے پچھلے دکھاں نوں بھلن لگ پئی۔

اک دن اوہ شامیں بچیاں نوں پڑھاون گئی۔ تے بُوہے تے دوہاں بچیاں دے جنازے جاندے ویکھ کے سُن ہو گئی۔ ایانے سکول جاندے ہوئے اک ٹرک ہیٹھ آ گئے سن۔ طاہرہ اک واری پھیر بیکاری دے کنڈیاں تے ڈگ پئی۔ حیاتی رات دا چن بدلاں نے نگل لیا۔ اوہ زندگی دیاں گھمن گھیریاں وچ مڑ اک واری آ پھسی۔ ہن فیر دفتر روزگار دے چکر لاون لگ پئی۔ کیہ کردی۔ مجبوری سی تے ایس مجبوری نے اوس نوں ایناں بیناں کر دتا کہ دفتر دے کلرکاں دیاں فضول

تے چھیڑیاں گلاں سُننیاں پیندیاں۔ اوس نوں اک کلرک کول بیٹھی ویکھ کے ورجا کہندا۔

"ایہہ لال پنسل تیرے کول کتھوں آگئی؟ ورت کے مینوں وی دیویں۔"

کوئی طنز کردا "ایہہ ویسی شکر دا کیہ بھا اے؟ ذرا مینوں وی چکھاویں۔"

پر بے سہارا طاہرہ۔ ریاست بدر ملکہ، سب کجھ کوڑا گھُٹ کرکے سُندی رہی مٹی دا بُت بن کے ایہنا شکایت کردی۔ اوہدا کون سی۔ سب پرائے سن۔ دشمن سن۔ اوہ پچھتاوندی سی کہ اوہ ایتھے کیوں آئی۔ جے اوہدا کوئی ہوندا تاں۔۔۔ کون ہوندا، اوہدیاں نیلیاں اکھاں وچ ہنجواں دے بدل آگئے۔ اوہ اوہناں ہنجواں دے موتیاں نوں لکو کے باہر آگئی۔ کون سی جیہڑا ایہناں قیمتی موتیاں نوں چگدا۔

اوہ پھیر ناامید ہو کے مُڑ آوندی۔ زندگی دیاں راتاں مُڑ ہنیریاں آگئیاں۔

وچ اوس پکا ارادہ کرلیا کہ ایس رذیل زندگی نالوں مرنا چنگا اے۔ ایہہ سماج، ایہہ معاشرہ تے ایہہ لوک ایس قابل نہیں کہ ایہناں وچ شریف بن کے وسیا جاوے۔ شریف عورت دی تاں مٹی پلیت اے۔ ایہہ سوچ کے اوس زہر دیاں گولیاں لے آندیاں تے آخری واری حمزہ نوں ملن اوہدے کمرے ول آئی۔ حمزہ دفتروں آکے کپڑے بدل رہیا سی۔ تے طاہرہ نوں ویکھ کے آکھن لگا۔

"میں تیرے ول ای جا رہیا ساں۔"

"کیوں! کیہ گل اے؟"

"خوشی دی گل اے کہ تینوں سٹینو ٹائپسٹ دی جگہ مل گئی اے۔"

"سچی" طاہرہ دیاں اکھاں چمک اُٹھیاں "کیہڑے دفتر؟"

"ڈویژنل انسپکٹرس آف سکولز دے دفتر۔"

اوہ بہت خوش ہوئی مرن دے خیال دا دیوا خوشی دی ہوا نال بجھ گیا۔ ہر پاسے چانن ہوگیا۔ اوہ کم تے جان لگ پئی۔ ذہنی پریشانیاں تاں مک گئیاں پر اوہدا جی ہر ویلے اداس تے نوچاتا رہندا۔ بجھیا بجھیا چہرہ۔ اُجڑی اُجڑی مانگ۔ بے شک ہُن اوہ ایس گلوں تاں بے فکر سی کہ کوئی مرد اوہدی بانہہ نہیں پھڑے گا۔ کوئی کلرک جیہڑے بُوتھے والی چھیڑی گل نہ کڈھے گا۔

حیاتی دیاں راتاں دی پوپھٹ پئی۔

اوہ اک لگن، چاہ تے محنت نال کم کرن لگ پئی۔ ڈویژنل انسپکٹرس مس ثروت اوہدے کم توں بڑی خوش سی۔ سرکاری کم توں وکھ وی مس ثروت اوہدی ول ہمدرد سی۔ کیوں جو اوہ جاندی سی کہ بے گناہ تے مظلوم طاہرہ واقعی ہمدردی دے قابل اے۔ طاہرہ سویر نوں ست وجے دفتر آندی تے رات دے ست وجے گھر جاندی۔

دوپہر دی روٹی وی مس ثروت اپنے نال کھاندی۔ مس ثروت نے طاہرہ نوں رہن لئی دفتر کوٹھی دے دو کمرے دے دتے۔ جدوں کدی مس ثروت دورے جاندی تاں طاہرہ نوں نال لے جاندی۔ دفتر وچ طاہرہ اک ایجہی کڑی سی جیہدے حسن دی روشنی نال دفتر دا سارا نظام اک مشین وانگ چل رہیا سی۔ فائیلاں بن رہیاں سن۔ انڈیکس تیار ہو رہے سن۔

ہفتے والے دن مس ثروت سویر توں دوپہر تائیں تاں طاہرہ نوں انسپیکشن نوٹ لکھواندی رہی۔ طاہرہ رات دے اٹھ وجے تیک ٹائپ کردی رہی۔ ایہہ کاغذات ضروری ہون پاروں اج ای ڈسپیچ ہونے سن۔ ایس لئی طاہرہ ٹائپ کرکے دستخط کروان لئی مس ثروت دے کول کوٹھی دے اندر گئی۔ بُوہا کھول کے جدوں اندر جھاتی پائی تاں اوہدے دماغ وچ زلزلہ آگیا۔ اکھاں اگے ہنیرا ہوگیا دل دی دھڑکن بند ہوگئی۔ سامنے مس ثروت تے پرویز راؤ صوفے تے بیٹھے ہس کھیڈ رہے سن۔ طاہرہ دا سر چکرا گیا۔ اوہ پچھانہہ مُڑن لگی تے ڈگ پئی۔ اوہدے ڈگن دی واج سُن کے دوویں بُوہے ول بھجے جدوں اوہ نیوں کے طاہرہ نوں چکن لگے۔ تے پرویز دے مونہوں نکل گیا۔

"طاہرہ!"

"تسیں طاہرہ نوں کیویں جاندے او؟" مس ثروت پریشان ہوگئی۔

"جی۔۔۔ جی! نہیں" مرد نے اپنی کمزوری لکاون لئی اپنا اخیری ہتھیار ورتیا۔ "ہاں۔۔۔ ایہہ ساڈے۔۔۔ میرے۔۔۔ میری کالج دی جماعتن سی۔ بڑی ہی بیٹری کڑی اے" پرویز جھوٹھ بول کے حقیقت نوں لکاون وچ کامیاب ہوگیا۔ مس ثروت نے طاہرہ نوں بانہوں پھڑ کے چکیا۔ تے آسرا دے کے ہَولی ہَولی اوہدے کمرے وچ چھڈ آئی۔

طاہرہ ویہڑے وچ رکھی منجی تے ڈگ پئی۔

رات نوں چند اُبھریا تاریاں دی جھج لاڑے نوں لے کے منزل ول ٹُر پئی۔ چاننی ساری رات روندی رہی۔ ہوا ہَوکے بھردی رہی۔ فضا وچھوڑے دے گیت گا کے تھک گئی۔ چکوری نے اُڈ اُڈ کے اپنے پر تڑوا لئے۔ پر اوہنوں منزل نہ لبھی۔

ایہہ منزل کیہڑی اے؟ تے کتھے اے؟ چاننی کیوں روندی اے؟

طاہرہ دی منزل کیہڑی اے؟ ایہہ کیوں زندہ اے؟

ایہہ کوئی نہیں جاندا۔

ڈاکٹر ن م سوز
صدر پنجابی لٹریری سرکل کراچی

زہر

کردار

زیاد............ جیل دا داروغہ

امیرالمؤمنین......... عباسی خلیفہ المتوکل علی اللہ

حنا............ امیرالمؤمنین دی سوہنی نے جوان باندی

حنین العبادی......... امیرالمؤمنین دا اک عیسائی شاہی طبیب

چوبدار............

پہلی جھاکی

(امیرالمؤمنین دا محل قصر ولو)

(امیرالمؤمنین اپنی سیج تے ریشمی گاؤتکیے دا ڈھو لا کے بیٹھے ہوئے نیں۔ لاگے ای حنا سہرٹ کے کھلوتی ہوئی اے تے اوہدیاں خوبصورت اکھاں وچ شکر تے خوشی دے اتھرو بھ رہے نیں۔)

امیرالمؤمنین:۔ حنا! کل تیرا گاناسن کے اسیں بڑے خوش ہوئے آں (جتھوں ہیرے دی انگوٹھی لاہ کے دیندیاں ہوئیاں) لے ایہہ انگوٹھی اسیں تینوں انعام دیندے آں۔

(حنا چپ چاپ اپنی تھاویں کھلوتی رہندی اے)

امیرالمؤمنین:۔ کیوں؟ کیہ گل اے۔ کجھ ہور انعام چاہیدا اے تینوں۔

حنا:۔ جی نہیں امیرالمؤمنین! تساں اگے ای بیہوڑا کجھ دتا ہویا اے۔

امیرالمؤمنین:۔ تے فیر توں انگوٹھی لین لئی اگانہہ کیوں نہیں آئی؟

حنا:۔ جی نہیں اک عرض کرنا چاہوندی آں۔

امیرالمؤمنین:۔ اوہ کیہ؟

حنا:۔ اوہ اک خاص گل اے جے آکھو تاں کنیز عرض کرے۔

امیرالمؤمنین:۔ ہاں اجازت اے۔

حنا:۔ حضور دی زندگی سخت خطرے وچ اے۔

امیرالمؤمنین:۔ (حیرانی نال) ایہہ کیہ کہہ رہی ایں کنیز؟

حنا:۔ میں ٹھیک عرض کر رہی آں امیرالمؤمنین۔

امیرالمؤمنین:۔ اوہ کیہڑا بدبخت اے جیہڑا ساڈی مارنا چاہوندا اے؟

حنا:۔ تہاڈا شاہی طبیب۔

امیرالمؤمنین:۔ کون؟ حنین العبادی۔

حنا:۔ جی سرکار۔

امیرالمؤمنین:۔ پر اوہ تاں بڑا اعتباری بندہ اے۔

حنا:۔ حضور دے ایسے اعتبار توں تاں اوہ فائدہ اٹھانا چاہوندا اے۔

امیرالمؤمنین:۔ سمجھ نہیں آندی۔ اوہنوں ساڈے نال کیہ ویر اے؟

حنا:۔ حضور اوہناں دے ہم مذہباں نال سختی جو کردے نیں۔

امیرالمؤمنین:۔ اچھا ایہہ گل اے۔

حنا:۔ جی حضور۔

امیرالمؤمنین:۔ ہوں۔

(پردہ ڈگدا اے)

دوجی جھاکی

(امیرالمؤمنین دے محل دا اک خاص کمرہ)

(امیرالمؤمنین مسند اُتے بیٹھے ہوئے نیں۔ ساہمنے شاہی طبیب حنین ہتھ بنھ کے کھلوتا ہویا اے)

حنین:۔ حضور نے میہنوں یاد فرمایا اے۔

امیرالمؤمنین:۔ آہو! حنین ساڈا تیرے نال اک خاص کم اے۔

حنین:۔ حضور حکم کرن خادم ہر طرح حاضر اے۔

امیرالمؤمنین:۔ حنین توں جاندا ایں کہ ساڈے بہت سارے دشمن نیں۔

حنین:۔ جی۔ عالیجاہ۔

امیرالمؤمنین:۔ ایس لئی اسیں چاہوندے آں پئی ایس توں پہلوں کہ اوہ ساڈے تے وار کرن۔ اسیں آپوں ای اوہناں دا گھٹ بھر چھڈیئے۔

حنین:۔ حضور نے بالکل ٹھیک فرمایا اے۔ پر میں حضور کولوں اک چیز پچھ سکدا آں۔

امیرالمؤمنین:۔ ہاں! پچھ کیہ پچھنا اے؟

حنین:۔ ایہو ای پئی حضور دے اوہ دشمن کون نیں۔ تے نالے حضور نے اوہناں نوں مکاون دی کیہ ویونت سوچی اے۔

امیرالمؤمنین:۔ حنین توں ایہہ نہ پچھ پئی دشمن کون اے۔ توں انج کر جیویں اسیں ایس ویلے آکھدے آں۔

حنین:۔ جی! دسو۔

امیرالمؤمنین:۔ توں سانوں اک نہایت ای خطرناک قسم دا زہر بنا دے تاں جے اسیں اوہناں دے رگیں دے کے تے اوہناں نوں سدا لئی ٹھنڈا کر دیئے۔

حنین:۔ حضور میرے کولوں ایہہ کم نہیں ہو سکے گا۔

امیرالمؤمنین:۔ کیوں حنین؟

حنین:۔ جی! میں زہر نہیں بنا سکدا۔

امیرالمؤمنین:۔ جھلیا۔ اسیں تینوں انعام و اکرام نال مالا مال کر دیاں گے تے دولت پیسے

نال گھر بھر دیاں گے۔

حنین:۔ حضور بالکل ٹھیک فرماوندے نیں۔ پر میں زہر نہیں بناواں گا۔

امیرالمومنین:۔ (غصے نال) کیوں؟

حنین:۔ حضور میں اک حکیم آں۔ جلاد نہیں۔

امیرالمومنین:۔ (شیراں وانگوں بھبک مار کے) حنین ہوش کر۔ توں امیرالمومنین نال گل کر رہیا ایں۔

(حنین خاموش رہندا اے)

امیرالمومنین:۔ (خاموشی نوں نیم رضامندی سمجھدیاں ہویاں) جا اپنے مطلب وچ جا کے ساڈے حکم دی تعمیل کر۔

حنین:۔ (مدھم آواز وچ) جی نہیں، زہر نہیں بناواں گا۔

امیرالمومنین (غصے نال لال ہو کے) اچھا تیری ایہہ مجال۔

(امیر تاڑی وجاندے نیں کجھ چوبدار حاضر ہوندے نیں)

امیرالمومنین:۔ لے جاؤ ایس کم بخت نوں۔ ایہدیاں مشکاں کس کے ایہنوں کوڑے مارو تے فیر ایہنوں جیل وچ سٹ دیو۔ (چوبدار حنین نوں گھیرے وچ لے لیندے نیں)

(پردہ ہولی ڈگدا اے)

تریجی جھاکی

(قصر لولو دا اک کمرا)

(امیرالمومنین دریچے کول کھلو کے باہر "سامرہ" دا نظارہ کر رہے نیں جیل دا داروغہ "زیاد" اجازت لے کے اندر آوندا اے تے سلام کر کے مودبانہ عرض کردا اے)۔

زیاد:۔ امیرالمومنین! مجرم حضور دی خدمت وچ پیش ہون لئی لے آندا اے۔

امیرالمومنین:۔ مجرم حاضر کیتا جاوے۔

(زیاد باہر چلا جاندا اے۔ جھٹ کو مگروں حنین ہتھکڑیاں تے بیڑیاں وچ جکڑیا ہویا سپاہیاں دیاں نیزیاں وچ گھریا اندر آوندا اے۔ اوہدے چہرے تے جیل دیاں تکلیفاں سہن پاروں اک معلوم جیہی مُردنی چھائی ہوئی اے)

امیرالمومنین:۔ (اوہدے ول تکدیاں ہویاں) سنا حنین اے ہن تیرا دماغ ٹھکانے آگیا ہووے گا۔

(حنین چپ رہندا اے)

امیرالمومنین:۔ (غصے نال) حنین اسیں تیرے نال مخاطب آں۔ (حنین اپنی گردن اٹھا کے امیرالمومنین ول تکدا اے تے فیر گردن جھکا لیندا اے تے کوئی جواب نہیں دیندا)

امیرالمومنین:۔ ایہدا مطلب اے توں اجے اپنی ضد تے اڑیا ایں۔

حنین:۔ حضور ایہہ ضد نہیں بلکہ میرے پیشے دا اصول اے۔ میں اوہ ای دوائیاں بناواں جیہڑیاں بندیاں دے روگ دور کر کے اوہناں نوں موت دے مونہوں بچا لین تے اوہناں دوائیاں نوں ہتھ ای نہ لاواں جیہڑیاں کسے دی موت دا سبب بنن۔

امیرالمومنین:۔ ہلا! ایہہ گل اے۔

حنین:۔ جی! عالیجاہ۔

امیرالمومنین:۔ تے فیر توں اپنی موت لئی تیار ہو جا۔ (غصے نال گج کے) زیاد! لے جاؤ ایس گستاخ نوں تے کل دا سورج نکلن توں پہلوں ای ایہدی جان بچہ گھانی پیڑ دیو تے ایہدی لاش کتیاں کانواں نوں پا دیو۔

(سپاہی اوہدے دوالے نیزیاں نال گھیر تنگ کر لیندے نیں تے اوہ گردن جھکائے ہولی ہولی ٹردا اے)

امیرالمومنین:۔ (رک کے داروغے نوں) ٹھہرو مجرم نوں واپس لیاوو۔

(سب دے قدم اوتھے ای رک جاندے نیں)

امیرالمومنین:۔ حنین! اجے وی ٹُکیاں بیراں دا کجھ نہیں وگڑیا۔ ساڈے کولوں اپنی گستاخی دی معافی منگ کے اجے وی ساہنوں زہر بنا دے تے اسیں تیریاں پرانیاں خدمتاں دا لحاظ کردیاں ہویاں تینوں چھڈ دیاں گے۔

حنین:۔ عالیجاہ! میں عرض کر چکا آں کہ میں زہر کسے قیمت تے نہیں بناواں گا۔

امیرالمومنین:۔ معلوم ہوندا اے تینوں اپنی جان پیاری نہیں۔

حنین:۔ امیرالمومنین! ایہہ گل نہیں جان تاں کُوڑے مکوڑے نوں وی پیاری ہوندی اے تے مینوں وی اپنی جان نال کوئی دشمنی نہیں پر اک طبیب ہون پاروں اپنی جان نالوں مینوں دوجیاں دی جان ودھ پیاری لگے۔

امیرالمومنین:۔ تے فیر اسیں تینوں قتل کروا دیئے۔

حنین:۔ حضور مرضی دے مالک نیں۔ میں اپنی جان تے دکھ سہہ لواں گا۔ خود مر جاواں گا پر کسے نوں نہیں ماراں گا۔

(امیرالمومنین جھٹ کو سوچدے نیں تے فیر زیاد نوں آکھدے نیں)

امیرالمومنین:۔ زیاد! حنین دیاں ہتھکڑیاں تے بیڑیاں کھول دیو۔ (سپاہی اپنے نیزے ہٹا لیندے نیں۔ داروغہ اوہدیاں ہتھکڑیاں تے بیڑیاں کھول دیندا اے)

امیرالمومنین:۔ حنین! ساڈے کول آ۔

(حنین امیرالمومنین دے کول جاندا اے۔ امیرالمومنین اوہنوں گلے نال لا لیندے نیں تے اوہدی کنڈ تے شفقت نال ہتھ پھیر کے پیار نال کہندے نیں)

امیرالمومنین:۔ حنین! اسیں تیرے تے خوش آں کہ توں آزمائش وچ پورا اتریا ایں تے اپنے اصول دا پکا تے ارادے دا اٹل ایں۔ ایس لئی اج تیرے عہدے تے تنخواہ وچ وادھا کردے آں۔

چوتھی جھاکی

(امیرالمومنین دا دربار لگا ہویا اے۔ سامنے حنین تے ہنا کھلوتے ہوئے نیں تے امیرالمومنین دوواں دیاں صورتاں ول وارو واری تکدے نیں تے فیر ہنا نوں مخاطب کر کے کہندے نیں)

امیرالمومنین :- حنا ! توں ایس شخص نوں جاندی ایں -

(اجے حنا جواب دین ای لگدی اے تے امیرالمومنین حنین نوں کہندے نیں - حنین ! ساڈی ایہہ کنیز کہندی اے پئی توں سانوں زہر دے کے مارنا چاہوندا ایں - کیہ ایہہ گل صحیح اے ؟

حنین :- (کنیز ول حیرانی نال تکدیاں ہویاں) کیوں انتسیا! توں ایہہ گل کیتی اے ؟

(امیرالمومنین حنین دی زبانی حنا دا ایہہ دوجا ناں سن کے حیران ہوندے نیں تے حیرانی نال پچھدے نیں)

امیرالمومنین :- حنین ! توں ایہنوں پہلے توں جاندا ایں ؟

(حنین اجے جواب دین ای لگدا اے تے کنیز دوڑ کے امیرالمومنین دے قدماں تے ڈگ پیندی اے تے روندیاں ہویاں عرض کردی اے)

حنا :- امیرالمومنین ! میں قصوروار آں - میں ایس وچارے تے غلط تہمت لائی سی - ایس لئی میں شرمندہ آں - اصلی گل ایہہ اے پئی اج توں کجھ ورھے پہلاں میں بحیرہ روم دے ساحل جتھے "شمولیا" وچ رہندی ساں جتھے حنین طب پڑھ رہیا سی - مینوں نہیں پتہ مینوں اوتھے ایہدے نال محبت ہو گئی سی - میں ایہنوں بہت چاہوندی ساں پر ایہہ میرے ول نگاہ ای نہیں سی کردا - میں ایہدے اگے بڑے ہاڑے کیتے پر ایس بھیڑے نے میری اک نہ سنی تے میری محبت نوں ٹھکرا دتا - میرا دل ٹٹ گیا تے میں شمولیا توں بغداد جان دا ارادہ کر لیا پئی نہ ایس سنگدل نوں تکاں گی تے نہ دل ٹٹے گا - میں بغداد جا رہی ساں رستے وچ ڈاکواں دے اک جتھے نے ساڈے قافلے تے ہلا بول دتا تے مینوں گرفتار کر کے ایتھے سدا لیا تے حضور اگے ویچ دتا - پر ایتھے آ کے جد فیر میں ایہنوں اپنیاں اکھاں دے سامنے تکیا تے میرے دل وچ انتقام دی اگ بھڑک اٹھی - پئی جس بے وفا توں بچن ہارن میں اپنی زندگی دی تباہ کر لئی اے - اوہ پھیر میری محبت دا ٹھٹھا کرن لئی میرے سامنے ای اے - میں ایہدے کولوں اپنی محبت دی ناکامی دا انتقام لین لئی ایہدے تے غلط تہمت لا دتی کہ ایہہ حضور نوں زہر دے کے مارنا چاہوندا اے -

(اینا کہہ کے حنا چپ ہو جاندی اے - اٹھ کے اپنے اتھرو پونجھدی اے تے فیر حنین نوں مخاطب کردی اے)

حنا :- حنین یقین کر جس طرح تیرے توں جدا ہو کے میں اپنی محبت دے جذبے تے قابو پا لیا سی اینج ای تیری سچائی تے اصول ویکھ کے اپنے انتقام دے جذبے تے وی قابو پا لیا اے - میں جو کجھ وی کیتا اے تیری محبت دی جھلک تے اپنے دل نمانے دے ہتھوں کیتا اے - میں اپنی ایس غلطی تے جرم دا اقبال اپنے مہربان آقا امیرالمومنین دے سامنے کر دتی آں -

(کجھ چر لئی رتنوں اپنی اپنی جگہ خاموش رہندے نیں)

امیرالمومنین :- حنین ! کنیز دی پڑھوں تی سن کے سوچیں پے گئے آں پئی ایہنوں تیرے تے غلط تہمت لاون دی کیہ سزا دیئے -

(حنین چپ چاپ رہندا اے اینج لگدا اے جیویں اوہ وی کجھ سوچ رہیا اے)

امیرالمومنین :- دس توں ایس نوں معاف کر سکدا ایں ؟

حنین :- جے حضور ایہنوں معاف کر دے نیں تے میرے ولوں ایہنوں معافی ای معافی اے -

امیرالمومنین :- کنیزا اسیں وی تے حنین وی تینوں تیری ایس خطا دی معافی دیندے آں - اگوں ایہو جیہی کوئی غلطی تیرے کولوں نہیں ہونی چاہیدی -

(حنا دی اکھاں وچ خوشی نال اتھرو آ جاندے نیں اوہ اگانہہ ہو کے حنین دا دامن پھڑ لیندی اے)

حنا :- حنین ! جتھے توں میرے تے اپنی نیکی کیتی اے اوتھے تھوڑی جیہی اک ہور وی نیکی کر دے - (دامن چھڈ دیندی اے)

حنین :- اوہ کیہ ؟

حنا :- توں مینوں اپنیاں قدماں وچ تھاں دے دے تے امیرالمومنین کولوں اپنے لئی منگ لے -

حنین :- (گردن جھکا کے کجھ چر لئی سوچدا اے تے فیر امیرالمومنین نوں عرض کردا اے) عالیجاہ ! ایہہ کنیز مینوں بخش دتی جاوے -

امیرالمومنین :- حنا ! تیری محبت سچی تے پکی سی - جا اسیں تینوں آزاد کر دے آں تے اج توں تیرا ہتھ حنین دے ہتھ وچ دیندے آں -

(حنین اپنا ہتھ اگانہہ کردا اے - حنا دوڑ کے اوہدا ہتھ پھڑ لیندی اے)

(پنجابی اخبار ریڈیو کراچی وچ پڑھیا گیا)

اے شاد

بالاں لئی

جھگڑ شہر

رحمت تے فضل رتّوں ای اک منڈی وِچ کٹھے ہو گئے سن تے اوتھے ای اک دوجے دے گوہڑے سجن بن گئے سن۔ فضل نے جاندی وار رحمت نال ہتھ ملاندیاں ہویاں کہیا سی "کہ رحمت بھاویں خدا نہ کرے جے کدے تینوں کوئی بھیڑا ویلا پے جاوے تاں جھگڑ شہر وچ آ کے میرا گھر پچھ لویں رب چاہے میں تیرے ہر کم آواں گا۔" رحمت وچارے تے اچن چیت اک ایہو جیہی مصیبت آ گئی کہ سارے دا سارا پنڈ اوہدا ویری بن گیا سی۔ رحمت دا رب تے فضل توں سوا ہور کوئی آسرا نہیں سی۔ رب اگے تاں اوہ وچارا ہر ویلے ای ترلے منتاں کردا رہندا ہوندا سی۔ اک دن اوہ ایہہ سوچ کے گھروں ٹُر پیا کہ جھگڑ شہر چل کے یار نوں اپنی دکھ بھری کہانی سناواں گا۔ اللہ کرے تے کوئی مناسب وسیلہ بن جاوے گا۔

رحمت نے جھگڑ شہر دا صرف ناں ای سنیا ہویا سی کدی آیا گیا نہیں سی تے نہ ای اوہنوں ایہہ پتہ سی کہ اوہنوں جھگڑ شہر کیوں کہندے نیں۔ رحمت ٹُردا ٹُردا جدوں جھگڑ شہر دے نیڑے آیا تاں اوہنوں اک کھوہ تے کئی بال کھیڈدے ہوئے دسے۔ اوہنے سوچیا کہ ایہناں بالاں توں ای فضل دا گھر پچھ لیندا آں اگانہہ جا کے کتھوں پچھدا پھراں گا۔ رحمت ایہہ سوچ کے بالاں دے کول آیا تے کہن لگا "بھئی بالو تسیں فضل نوں جاندے او" اوہناں جواب دتا "آہو جی ساڈے گھر دے کول ای رہندا اے۔ اسیں چنگی طرح نال جاندے آں۔"

رحمت خوش ہو گیا کہ شکر اے لبھنا وی نہیں پیا سوکھا ای کم بن گیا اے۔ "بالو جی فیر مینوں فضل دے گھر اپڑا دیو۔" رحمت نے خوش ہو کے آکھیا۔ "گھر تاں اسیں تہانوں اپڑا دیاں گے پر سانوں انعام کیہ ملے گا؟" بالاں نے رحمت دے کول اکٹھیاں ہو کے پچھیا۔

"تہانوں خوش کراں گا پترو! تے نالے بہتا سارا گڑ وی لے دیواں گا۔" رحمت نے بالاں نوں ورچاندیاں ہویاں پیار نال کہیا۔

"ہلا جی! اپنے وعدے تے قائم رہنا خوش وی کرناں ہووے گا تے بہتا سارا گڑ وی لے دینا پووے گا۔" بالاں نے رحمت نوں اوہدا کیتا ہویا وعدہ یاد کراندیاں ہویاں کہیا۔

رحمت اوہناں دے نال نال ٹُر پیا۔ بال پنجاں منٹاں وچ ای اوہنوں فضل دے گھر اگے لے آئے تے کہن لگے "فضل دا گھر دا آ گیا اے۔ ہن ساڈے نال کیتا ہویا وعدہ پورا کر۔" رحمت نے خوشی خوشی اٹھاں آنیاں دا گڑ لے کے اوہناں نوں دتا پر اوہناں ایہہ کہہ کے موڑ دتا کہ تھوڑا اے اسیں تے بہتا سارا لواں گے۔

رحمت نے روپئے دا گڑ لے کے اوہناں نوں دتا پر اوہ فیر وی راضی نہ ہوئے تے آکھن لگے کہ اسیں تے بہتا سارا لواں گے۔ سانوں بہتا سارا لے کے دے۔ اوہ اُچی اُچی رولا پاون لگ پئے کہ تساں کہیا سی کہ تہانوں خوش وی کراں گا تے بہتا سارا گڑ وی لے کے دیاں گا۔ رحمت وچارا حیران ہو کے بالاں دا جھیڑا ویکھ رہیا سی فضل نے جدوں اپنے بوہے تے رولا پیندا سُنیا تے باہر نکلیا۔ رحمت نوں ویکھدیاں ای گل لا کے ملیا تے فیر بالاں ول مونہہ کر کے پچھن لگا "پئی تسیں کیہڑی گلوں پئے رولا پاوندے او۔"

بال آکھن لگے کہ ایہناں ساڈے نال وعدہ کیتا سی کہ فضل دا گھر دسوگے تاں تہانوں خوش وی کراں گا تے بہتا سارا گڑ وی لے کے دیاں گا۔ جدوں اساں تہاڈے گھر تائیں لے آندا تاں ہُن تھوڑا جیہا گڑ لے کے پیا دیندا اے۔ فضل تاں اپنے شہر دا رواج جاندا ای سی۔ رحمت وچارا حیران ہو کے کھلوتا ہویا سی۔ رحمت ول ویکھ کے ہسیا تے بالاں نوں کہن لگا "ٹھہرو بھئی میں تہاڈا انصاف ہُنے ای کردا آں" تے گھروں جا کے اک تکڑی لے آیا۔ روپئے دے گڑ وچوں اک پاسے چھٹانکی تے دوجے پاسے ادھ پا گڑ پا کے کہن لگا "لؤ بھئی دسو کیہڑے پاسے گڑ بہتا اے" بالاں نے ادھ پا والے پاسے ول ہتھ کر کے کہیا کہ "ایہہ بہتا اے" ایہہ سُن کے فضل نے کہیا "جے ایہہ بہتا اے تے رب نوں یاد کر کے چک لؤ۔" بالاں نے غصے نال فضل ول ویکھیا جیہڑا ہسدا پیا سی۔ "لؤ اک تاں وعدہ پورا ہو گیا دوجا وعدہ تہانوں خوش کرن دا اے۔ بادشاہ دے گھر پُتر جمیا اے تسیں خوش او یا ناراض؟" بالاں نے رون ہاکی جیہی واج نال کہیا۔ "خوش آں" تے پچھتاوندے ہوئے پچھانہہ پرت آئے۔

رحمت وچارا سدھا جیہا بندہ سی۔ اوہ ایہہ سب کجھ ویکھ کے ڈاڈھا حیران ہویا۔ فضل نے ہسدیاں ہویاں کہیا "بھائیا جی! ایہہ جھگڑ شہر اے۔ ایتھے تاں دن رات ایہو جیہیاں گلاں ہوندیاں ای رہندیاں نیں۔ آؤ اندر چل کے بہندے آں۔"

ظفر عکسی

ٹوٹ بٹوٹ تے گول مٹول

صوفی جی دا ٹوٹ بٹوٹ
تے میرا ایہہ گول مٹول
آپس وچ نہیں لڑدے رہندے
رہندے نیں اُنج کولو کول
ٹوٹ بٹوٹ نے غصے دے وچ
گول مٹول نوں کڈھی گالی
اُس نے جھٹّے رکھ کے ایہنوں
گُٹ گُٹ کیتی چمڑی لال
ٹوٹ بٹوٹ دے آگئی چوٹ
بھجیا روندا ٹوٹ بٹوٹ
گول مٹول نے کھوہ لئے سارے
اُس دے رنگ برنگے نوٹ
آکھے گا ہُن صوفی جی نوں
گول مٹول نے مینوں کٹیا
ویکھو سر وچ سٹ لے کے وجی
نالے سارا کھیسہ کٹیا
پر اے جھوٹھا ٹوٹ بٹوٹ
کیتی سی اُس پہلوں چوٹ
گول مٹول نوں دے کے گال
آپ کرائی اُس اپنے نال

محرم یار

میلہ شاہ حسین

"پنجابی پیاریو! آؤ رل مل کے عظیم صوفی شاعر مادھو لال حسین دی یاد منایئے" ایہہ سدّا مجلس شاہ حسین ولوں سب نوں گھلیا گیا سی۔ اک دن جمعہ نوں وائی ایم سی اے وچ پنجابی پیارے ہُم ہُما کے اکٹھے ہو گئے۔ تے ۳۷۶ ویں برسی مناؤن دے پروگرام بن گئے۔ نجم حسین سید ہوری صدر سن۔ کمیٹیاں بن گئیاں۔

اک دن ایہنیں خبر اُڈ گئی کہ "پنجاب رنگ" لاہور والے وی برسی منا رہے نیں۔ مجلس شاہ حسین والے حیران سن کہ ایہہ کیہ ہویا۔ کل تائیں تاں "پنجاب رنگ" دے سارے کارکن ساڈے نال رل مل کے کم کر رہے سن۔ ایہدے نال ای خبر ایہہ وی آئی پئی گلڈ دے صوبائی سیکرٹری قتیل شفائی ہوراں مالی امداد دین توں انکار کر دتا اے۔ اوہ آہندے نیں کہ مالی امداد صرف اوس ادارے نوں دتی جاوے گی جیہدے نال چودھری محمد افضل خاں ہوری ہوون گے۔

مجلس شاہ حسین تائیں جد ایہہ خبراں اپڑیاں تاں اوہدے کارکناں نوں ڈاڈھا دھرکو لگا کہ ایہہ کیہ ہو رہیا اے۔ کل تائیں تاں سب ساڈی حامی بھردے سن۔ اوہناں اپنے متھے ہوئے پروگرام دے مطابق (۱) بیورو آف نیشنل ری کنسٹرکشن (۲) پاکستان کونسل برائے قومی یکجہتی (۳) محکمہ اوقاف (۴) آرٹس کونسل وغیرہ نوں مالی امداد دیاں عرضیاں دتیاں۔ ایہناں محکمیاں وچ اپڑ کے پتہ لگا کہ "پنجاب رنگ" دیاں اوہناں توں وی پہلاں اوتھے عرضیاں پُج چکیاں نیں۔ ایہناں اداریاں توں ایہہ وی پتہ لگا پئی اوہناں نوں آکھیا گیا اے کہ جے تسی "پنجاب رنگ" نوں امداد نہیں دیندے تاں مجلس شاہ حسین نوں وی نہ دیو۔ اللہ کیتا مجلس شاہ حسین نوں ہر پاسے توں رج پج کے امداد ملی۔ ایہدے نال نال اوہناں نوں ایہہ وی پتہ لگ گیا کہ ایس ساری "سازش" دے پچھے کیہڑی "معتبر" ہستی اے اتے اوہ پنجابی لکھاریاں وچ کیوں پاڑ پا رہی اے۔

۲۸ مارچ تائیں میلہ شاہ حسین وچ شریک ہوون لئی کراچی، گجرات، ملتان، بہاولپور، لائلپور، جھنگ، جہلم، چکوال، راولپنڈی، پشاور، گوجرانوالہ وغیرہ توں لکھاری اپڑ گئے سن۔ ۲۸ مارچ نوں سویرے دس وجے ایہہ لکھاریاں دا قافلہ پرنسپل گورنمنٹ کالج لاہور دی اگوائی ہیٹھ حضرت مادھو لال حسین دے مزار تے اپڑ گیا۔ اوتھے اپڑے تاں پتہ لگا کہ پاکستان رائٹرز گلڈ تے "پنجاب رنگ" والے پہلوں ای اپڑے ہوئے نیں۔ دسیّے ایہہ وی دس دتا جاوے کہ گلڈ یا پنجاب رنگ ولوں جیہڑا سدّا پتر لوکاں نوں گیا سی اوہدے وچ موٹے حرفاں وچ خاص طور تے لکھیا گیا سی کہ ناشتہ گلڈ دے دفتر وچ کرایا جاوے گا۔

مجلس شاہ حسین دے قافلے دے نال اخباراں تے ٹیلیویژن دے فوٹوگرافر وی سن۔ جد دوجی پارٹی نے ایہہ ویکھیا تاں جھٹ پٹ مزار تے سلام کر آئے سن، اوہ وی ہجے کہ اندر وڑے تاں جے اوہ تصویراں تے ٹیلیویژن توں وانجھے نہ رہن۔ مجلس شاہ حسین

مجلس شاہ حسین والے مزار دے قریب تے پندرہ منٹ کھلوتے رہے پر اوہ اندروں نکلن دا ناں ای نہ لیوے۔ اوڑک او
ہوراں آکھیا کہ اوہناں دیاں چار چھ تصویراں نہ کھچ لئیاں گئیاں باہر نہیں نکلن گے۔ مجلس والے وی مڑ مزار شریف دے اندر
فوٹوگرافر تصویراں لینیاں شروع کر دتیاں۔ جس ویلے دو چار تصویراں لتھ گئیاں تاں پنجاب رنگ تے گلڈ وڈوں آئے ہو
نوں وی ٹھنڈ پے گئی تاں اوہ باہر نکل گئے۔ ڈاکٹر نذیر ہوراں اوتھے صوفی شاعر نوں خراج عقیدت پیش کیتا۔

اوسے دن شام نوں گورنمنٹ کالج دے بخاری آڈیٹوریم وچ اکٹھ ہویا۔ صدر احمد راہی ہوری سن تے پنجاب
عبدالمجید آمر۔ تلاوت قرآن پاک مگروں نواز ہوراں وزیر تعلیم محمد یٰسین خاں وٹو ہوراں دا سنیہا پڑھ کے سنایا جیہدے وچ
آکھیا سی ساہنوں اپنے ثقافتی تے ادبی ورثے دی اُچیچ ای راکھی کرنی چاہیدی اے جیویں زندہ قوماں دا سبھا ہوندا اے۔
مادھو لال حسین دی یاد وچ میلہ دے سرہند کرن توں میتھوں جاپدا اے کہ پنجاں پانیاں دی دھرتی دے لوکاں اندر
جذبہ ہولے ہولے جاگ رہیا اے۔ مرزا افضل پرویز (راولپنڈی) انور بیگ اعوان (چکوال) پرنسپل اختر حسین (لاہور) تے شہزاد
ہوراں شاہ حسین دی زندگی تے کلام بارے اپنے مقالے پڑھے۔ پروفیسر مبارک حیدر تے جانباز جتوئی ہوراں اپنا کلام سنایا۔
اختر ملک تے محمد یونس ہوراں شاہ حسین دیاں کافیاں ساز تے آواز نال پیش کیتیاں۔

ایسے دہاڑے شام نوں، وچ مجلس شاہ حسین تے پاکستان آرٹس کونسل وکوں الحمرا وچ گڈیاں، تصویراں تے بھانڈیاں دی نمائش
ہوئی۔ ایہدا افتتاح سید شفقت علی شاہ ہوراں کیتا۔

۲۹ مارچ نوں پاکستان کونسل برائے قومی یکجہتی دے ہال وچ پنجابی لکھاریاں دا اک سمپوزیم ہویا۔ صدارت ملک محمد جعفر خاں ایڈووکیٹ ہوراں
تے سٹیج سیکرٹری محمد آصف خاں۔ ایس اکٹھ وچ ڈاکٹر عبدالسلام خورشید، منو بھائی، رشیدہ سلیم سیمیں تے حسین شاہد ہوراں اپنے اپنے مضمون پڑھے
جنہاں اُتے مگروں رج کے بحث ہوئی جیہدے وچ شمس ملک، عبداللہ ملک، نور کاشمیری، راحت نسیم ملک، اکمل علیمی، احسن بخت تے محمد آصف خاں ہوراں حصہ لیا۔

ایہدے مگروں کتاباں دی نمائش دا افتتاح رشیدہ سلیم سیمیں ہوراں کیتا۔ ایس نمائش دا انتظام م۔ ح۔ سلام قصوری تے محمد آصف خاں ہوراں
کیتا سی۔ گھٹو گھٹ نمائش وچ پنج سو کتاباں رکھیاں گئیاں سن تے لاہور دے سارے ناشراں اپنیاں چونویاں کتاباں دتیاں سن۔

نمائش مگروں اوتھے ای مڑ اک اکٹھ ہویا جیہدی صدارت احمد ندیم قاسمی ہوراں کیتی۔ سٹیج سیکرٹری شہزاد احمد سن۔ ایس اکٹھ وچ وکھ
وکھ کمیٹیاں بنائیاں گئیاں جنہاں کنونشن وچ تجویزاں پیش کرنیاں سن۔

پنجابی لکھاریاں دے کنونشن دا اجلاس ۳ وجے ٹاؤن ہال وچ ہویا۔ ایہدی صدارت منظور الٰہی دے مشہور پنجابی شاعر ہوراں
ہوراں کیتی۔ سٹیج سیکرٹری منو بھائی (راولپنڈی) سن۔ ایس کنونشن وچ ۹ قرارداداں پیش کیتیاں گئیاں جیہڑیاں اپنی اپنی کمیٹی وکوں افضل پرویز
شریف کنجاہی (گوجرخان) تے اکمل علیمی (لاہور) ہوراں پیش کیتیاں۔ ایسے اکٹھ وچ ایہہ وی فیصلہ ہویا کہ چھیتی ای پنجابی لکھاریاں دی
کنونشن راولپنڈی وچ بلائی جاوے گی۔ اتے اوتھوں دی پنجابی ادبی مجلس میزبان ہووے گی۔ ایہہ وی فیصلہ کیتا گیا کہ سارے
پاکستان وچ اک اجیہی تنظیم قائم کیتی جاوے جیہڑی تھاں تھاں پنجابی زبان، ادب تے ثقافت بارے کم کرن والیاں جتھیاں
نوں اکٹھیاں کرے۔ ایس کم لئی اک کمیٹی بنائی گئی اتے شفقت تنویر مرزا ہوراں نوں ایہدا کنوینر مقرر کیتا گیا۔

ادبی سرگرمیاں

پنجابی لٹریری سرکل۔ کراچی:۔ دی اک تنقیدی نشست ۱۰ اپریل ۶۵ء نوں پچھلے پہر رشید گجراتی
ہوراں دی زیر صدارت، نور کاشمیری ہوراں دے ڈیرے تے ہوئی۔ تلاوت کلام پاک نال کاروائی دا آغاز ہویا
جیہڑی وفا صابری ہوراں کیتی اوہناں توں پچھے خلیل آزاد ہوراں دا نذرانہ نعت بارگاہ رسالتمآبؐ وچ پیش کیتا گیا۔

ایجنڈا ایہہ سی:۔ کہانی۔ جناب محمد آصف خاں لاہور + رُباعی۔ جناب منشی عبداللطیف لطیف۔ گجرات +
نظم۔ جناب تائب رضوی۔ کیمبلپور + غزل۔ جناب اے۔ شاد۔ کراچی + نظم۔ جناب حامی رضوی۔ گجرات + غزل جناب باغ حسین کمال
چکوال + نظم۔ جناب نجم حسین سید۔ لاہور + غزل۔ جناب نذیر چودھری۔ لیہ + غزل۔ جناب سید غلام فرید جعفری۔ گجرات +
غزل۔ جناب رشید گجراتی۔ کراچی +

محمد آصف خاں ہوراں دی کہانی "مائی دا لال" اکثر سجناں پسند کیتی تے فاضل کہانی نویس نوں داد دتی۔
م۔ ح۔ رانا تے وفا صابری ہوراں جتھے کہانی دی تعریف کیتی اوتھے نال نال کجھ تنقید وی کیتی اوہناں آکھیا کہ
خان ہوراں کڑی دے مونہہ تے "ٹھاٹھا" بنھا کے کوئی نویں گل نہیں کیتی ایہو مرحوم افضل احسن جیہے چنگے کہانی
کاراں وچ دی اے۔ جے اوہ اینیاں پچھتر فی صدی کہانیاں وچ مونہہ تے ٹھاٹھا بنھوا دیندے نیں تے اجے
پچھتی ٹھاٹھا بنھے ہوئے منڈے دے روپ وچوں کڑی نکل پیندی اے۔ خان ہوراں جیہے چنگے لکھاریاں نوں
ایہہ روش چھڈ دینی چاہیدی اے۔

منشی لطیف ہوراں دی رباعی دی متفقہ طور تے تعریف کیتی گئی۔ م۔ ح۔ رانا ہوراں منشی ہوراں نوں داد
دیندیاں آکھیا کہ اوہناں دے کلام وچوں غالب دی بو آوندی اے۔ رباعی ایہہ سی:۔

؎ کرسٹیا عشق نے پھانگ ایساموہیاں گھروں نہ کفن دی لیر نکلی
ایہہ عمراں دے دھرے دھرائے میرے کجھ خطاں تے اک تصویر نکلی
میرے عہد جنوں دے زیب زینت اک طوق تے اک زنجیر نکلی
لکھے ہوئے نیں شعر لطیف جیہڑے اوہناں باجھ نہ ہور تحریر نکلی

تائب رضوی ہوراں دی نظم "جھلیکا" واہ وا مزے دی گئی۔ خاص کر کے آخری شعر جیہنوں صاحب صدر دی
بہت پسند کیتا:۔

؎ پُنیاں جدی تھاں غزلاں جاپن
تنداں تندیاں گون

دھی جے تد جتن والی رووے تے گرلاوے   صدت خاوند ہو جائے غصے ہتے اُلانبھا دے
وحیاں والیاں دے سر نیویں انت جوائی آوے   ماں پیے رحم کتے ونج پچھڑی جیوندیاں ونجاوے

ہتھیں دب زمیں وچ اُستوں گود کرے اُنج خالی
جیونکر سپ کھے دی بچی جمے جمن والی

صاحب صدر "تصویر امت" تے رائے زنی کردیاں ہویاں آکھیا کہ ضرورت ایس گل دی اے کہ ایس کتاب نوں نصاب وچ شامل کیتا جاوے تے مصنف دی زیادہ توں زیادہ حوصلہ افزائی کیتی جاوے ۔ اوہناں ایہہ وی آکھیا کہ ترجمہ اکثر تھاواں تے حالی تے شہاب الدین ہوراں کولوں وی زیادہ چنگا ہو گیا اے ۔ تے ایہہ مصنف دے زبان تے عبور تے پورے کنٹرول دی علامت اے ۔ اوہناں عارف ہوراں دیاں نظماں "ورفعنالک ذکرک" "کوکو" تے "تیری میری نہیں نبھدی" دی بہت سراہیاں ۔

ہن منشی لطیف ہوراں دی غزل آئی ۔ غزل دا مطلع سی:۔

جھوٹ نہیں ایہہ سڑکاں تے سوہنیاں دے   بھوندے پئے نیں دیہی پٹا کے سپ
ڈسن پئے مسافراں جاندیاں نوں   مستی وچ لہرا لہرا کے سپ

غزل دے ہر ہر شعر تے مرحبا تے واہ وا ہوندی رہی خاص کر کے ایس شعر تے:۔

اوہدی زلف دراز دا ذکر ہن کی محفل وچ جے کدی کوئی چھیڑ دینا
میری نظر دے سامنے رہن بھوندے ساری رات وچ خواب دے اگے سپ

ماجد صدیقی ہوراں دیاں ڈھیر ساریاں غزلاں سن، جیہڑیاں سب دیاں سب ای زہر سن ۔ دو شعر قاریاں دی تسکین ذوق لئی دتے جاندے نیں:۔

گزری رات پہاڑ جیہی لے کے پلکاں بھاریاں
دکھ نوں روڑھ نہ سکیاں اکھیاں تارو تاروی
روشنیاں دے میلے وچ وی ماجد فیر نہ لبھا
انھی عمراں گیا گواچا پیار دی چھاپوں نگ

عاصی رضوی ہوراں دی کتاب "اوڈیکاں" توں وکھ اک رباعی وی سنن وچ آئی جیہڑی بڑی کھبویں سی:۔

تقدیر دے ہتھ ترازو سی اک تول وی پورا تلیا نہیں
سر بھن لیا اپنا سوچاں نے ہستی دا بجھا کھلیا نہیں

لٹ گئی اے نگری یاداں دی بجھ گئے نیں ڈال جوانی دے
اک تند اے جیہڑی ٹٹی نہیں اک تاں اے جیہڑا اُلجھیا نہیں

رضوی ہوراں دے ایس شعر نوں بار بار سُنیا گیا:۔

اک دن خیر مہر دا پا کے ہتھ کچکول بنا چھوڑے نی
بگاں نال پلا کے پانی پنڈ دے کھوہ سُکا چھوڑے نی

(فوق کاشمیری سیکرٹری جنرل کراچی)

ادبی محفل ۔ لیہ:۔ ۸ر جنوری ۱۹۶۵ء نوں اک مشاعرہ کالج ہال وچ ہویا جیہدی صدارت پرنسپل آغا صادق ہوراں کیتی ۔ مشاعرے وچ نذیر چودھری صدر ادبی محفل، غافل کرنالی، حمید چودھری، اجمل جعفری، گلزار گجراتی، تبسم تے ساقی الحسینی حصہ لیا ۔ پہلاں ساریاں شاعراں اردو وچ اپنا اپنا کلام سنایا ۔ تے فیر پنجابی دا دور شروع ہویا ۔ نذیر چودھری ہوراں دے پنجابی کلام نوں سراہیا گیا ۔ اک شعر سی:۔

میں جد باغ دے راکھے دا کجھ حال حقیقت پچھیا
پھٹ پھٹ رہیاں شاخاں اُتے کلیاں کچیاں کچیاں

اک غزل دے دو شعر سن جیہناں نوں ساریاں سنن والیاں کئی وار سنیا ۔

کردی ہے سی راج حکومت جتھے سانجھ دلاں دی
پہرہ کجھ ان بھونڈاں دا اے وچ اج اوہناں گلیاں
جس دن دا میں گل بکاؤلی دا ناں لے بیٹھا واں
بن پیا رہین اگے پچھے میرے ڈیناں کھلیاں

ایس توں بعد سید غلام فرید جعفری ہوراں دی گجراتوں آئی ہوئی غزل پڑھی گئی ۔ جیہڑی ساریاں ای بڑی پسند کیتی ۔ ونگی لئی دو شعر تسی وی پڑھ لئو ۔

منیا نال رقیباں تیرا اج کل اُٹھن بہن
پر اوہ وعدے قسماں سجناں بھُل تے چیتے رکھ
اج فرید میں پکیاں پکیاں پان لگا ساں قسماں
ساقی بین ویلے سر آ کے رکھ لے میرے لکھ

مشاعرہ ۹ وجے رات ختم ہویا تے آون والیاں سجناں ادبی محفل دے ممبراں دا شکریہ ادا کیتا ۔

۲۷ مارچ نوں کالج ہال لیہ وچ ادبی محفل ولوں اک بہت ای شاندار مشاعرہ ہویا جیہدی صدارت حاجی محمد اکرم ایس۔ڈی۔ایم لیہ ہوراں کیتی۔ ایہہ مشاعرہ نذیر چودھری صدر ادبی محفل تے اجمل جعفری ہوراں دیاں کوششاں دا نتیجہ سی۔ لیہ توں وکھ ڈیرہ غازیخاں توں پروفیسر مسعود انور گوجرانوالہ توں غلام یعقوب انور ملتان توں رشید قمر تے کراچی توں صہبا اختر وی تشریف لیائے سن۔ مشاعرہ ٹھیک ۸ وجے شروع ہویا۔ پر خلقت اینی کوں سی کہ کوئی انتظام نئیں جھٹ کو رکنا پیا۔ پہلا دور اردو دا سی تے دوجا دور رلیا ملیا۔ پر پنجابی چھنڈ کے بندے اردو دا دھیان ای نہیں سن کردے۔ نذیر چودھری ہوراں دیاں مترنم غزلاں نے جھڑ بنھ دتا سی۔ تے فیر پروفیسر انور مسعود ہوراں دی نظم "بھولیئے مجھے" تے سارا حال عش عش کر اٹھیا۔ پھیر ایہناں کولوں سس نونہہ دی لڑائی وی سنی گئی۔ اخیر وچ غلام یعقوب انور ہوراں دی واری سی! انور ہوراں اللہ دے آسرے تے کناں وچ انگلیاں دے لئیاں تے بڑی مٹھی تے پیاری لے وچ فرمائش نال تن چار غزلاں سنائیاں۔ صرف نذیر چودھری ہوراں دے دو شعر چیتے رہ گئے نیں۔

کل گل نذیر اک مالی نوں ایہہ رو رو پھوڑا آہندا سی!
توں پھُلاں نوں تے سانبھ لیا پُن پتراں نال نہ کیتڑن دے
سارِیاں نالوں بہتے اج اوہ سڑدے بلدے پھردے
جیہڑے دل سن رہندے تیری زلف دی چھاویں چھاویں

ٹھیک اک وجے مشاعرہ ختم ہویا۔ تے صدارتی خطبے وچ ایس۔ڈی۔ایم ہوراں نے ادبی محفل دے کارکناں نوں مشاعرے دی کامیابی دی مبارک دتی۔ تے نال نال حوصلہ افزائی کیتی!

ادبی محفل گجرات ہے۔ دا مشاعرہ یکم اپریل ۱۹۶۵ء مہر سعید احمد ہوراں دی کوٹھی تے زیر سرپرستی منشی عبداللطیف تے زیر صدارت نورکاشمیری جنرل سیکرٹری پنجابی لٹریری سرکل کراچی ہویا۔ ایہہ مشاعرہ نور کاشمیری ہوراں دے گجرات آون تے ہویا۔ پہلی تاریخ نوں نورکاشمیری ہوراں آونا سی تے بدل دا وی زور سی۔ جیس طرح دا ہویا بھرا نور ہوری اپنے وعدے مطابق ٹھیک ساڈھے تن وجے اپڑ گئے۔ گجراتیاں نے ایہناں دا جیج کے سواگت کیتا۔ اوڑک شام دے ست وجے مشاعرہ شروع ہویا۔ حصہ لین والیاں سجناں دے ناں تھلے لکھے جاندے نیں۔ پیر فضل حسین فضل، منشی عبداللطیف، رضیہ ناہید رضی، چودھری نذیر لیہ، عاصی رضوی، غلام فرید جعفری، محمد خلیل آزاد، محمد نواز دکھی، فتح محمد قاسمی تے حشمت شاہ فقیر وارثی تے ڈھیر سارے سجن ہور۔ نور ہوری ایس واری جعفری ہوراں دے پروہنے سن۔ مشاعرے توں پہلاں محمد یونس ہوراں نے کلام پاک دی تلاوت کیتی تے لوکاں نے بڑے اخلاص نال سُنی۔ فیر سارے سجناں نے واری واری کلام سنایا تے داد لئی کجھ نمونے

دتی پاروں وتے جاندے نیں۔

محمد خلیل آزاد۔ جیہناں تے مان ودھیرا سی اوہ غیراں دے ول جا بیٹھے
وعدہ سی توڑ نبھاون دا اوہ وعدے مونہہ پرتا بیٹھے

غلام فرید جعفری۔ ٹنگیاں ٹنگیاں زنجیراں نوں رنگ دی لگی مہندی
سرمد تے منصور ہوراں دی دس نہ کدھرے پیندی
گلیاں ویکھ راہ تے مینوں راہبر کرن سلاماں
توں وی نال ہوندوں تے منزل قدماں وچ ڈھیندی

رضیہ ناہید رضی۔ نیویاں نظراں رعب جمانا چہرے دا ہر رنگ وٹاناں
نفرت نوں وی الفت جاناں بھلیں سپے گیا پیار زماناں

عاصی رضوی۔ اجے ہتھ لوہے دیاں گاگراں اجے سکھ ترنے دا ول
اجے رئیس نہ کر گجرات دی اجے چھڈ جھناں دی گل

منشی عبداللطیف۔ بے شک کجھ ہیر کچھیں توں ٹھاکدا نہیں بھولی بھالی پر کجھیں تدبیرے نال
اوہ نہ ہووے جے کجھیا لگا آوے میرا دل وی اڑ کے تیرے نال

پیر فضل حسین فضل۔ اوہ رکھدا اے شوق تماشیاں دا ایس وی کھیڈ اک راس رچا دتی
تاں جھوک دی بدھی نال پلکاں ہیریاں پتلیاں نچیاں نار اُتے

اوڑک اپنے معزز مہمان نورکاشمیری ہوراں توں فرمائشاں کر کر کے رج رج کے سُنیا گیا۔ اوہناں دا اک اک مصرعہ کئی کئی وار دوہرایا جاندا رہیا تے کئی کئی غزلاں نظماں دیاں فرمائشاں ہوئیاں جیہناں وچوں تسی وی کجھ سواد لے لے کے پڑھ لئو۔

غزل۔ نور ہوری کل ڈٹھے اڑیئے کردے پھردے ہا ہو
ہتھیں پیریں سنگل وجے تے مونہہ اُتے چھالو
وڈ وڈیرے جھل نہ سکے ایس عشق دیاں جھالاں
کتھوں دا اوہ ایڈ چھلیڈا بنیا پھردا ہا ہو

کافی۔ آنڈھ گوانڈھ مدھانیاں میں
ساڈے کردے ڈوکا
ہور چلاکے بیلیاں ہریاں
ساڈی پہلی سوکا

نور ہوراں نے ڈھیر سارے مہاندرے پڑھے جہناں وچوں صرف اک لکھ سکیا آں جیہڑا ودھیاں تے سوہنڑ نال وڈی پارلی پیش کیتا جاندا اے۔

ایہہ نیں ویر نذیر اساڈے، شعراں دے وچ چنگے پاڑے
شادیوالوں ٹردے ٹردے، راہ کو راہواں ٹردے ٹردے
سرگودھے وچ ڈیرا لایا، اپر اوہ دی راس نہ آیا
اردو تے پنجابی لکھدے، اوہ دی لیڈشنابی لکھدے
اجکل لیئے دے وچ واسا، جیوں کر پانی وچ پتاسا
گھیا وہم سارے دھڑوائی رہندے ٹھاکر دوارے ٹھگ
وچ مسیت کو ستے رہندے عاشق رہن الگ

مشاعرے گھروں کجھ باہروں آیاں سجناں دیاں غزلاں، نظماں دی پڑچول ہونی سی۔ ساریاں توں پہلاں غلام فرید جعفری ہوراں نے نذیر چودھری ہوراں دی لیہ توں آئی غزل پڑچول لئی پیش کیتی جیہنوں ساری پرچیاں بیچ تے پچی منیا ملیسے طرح منشی عبداللطیف ہوراں دی غزل دی درست قرار دتی گئی۔ رضیہ ناہید رتی ہوراں دی نظم داعنوان سی "گھیاں باواں" نور ہوراں دے مشورے نال کجھیاں پہڑاں عنوان بدلان دا مشورہ دتا گیا تے کجھ نقطے وچ وی تبدیلی کیتی گئی۔ فیر محمد خلیل ہوراں نوں کئی گھلاں دسیاں گئیاں جیہڑیاں مشورے مطابق اوہناں ہسدیاں ہسدیاں قبول کیتیاں۔ ایس طرح ایہہ مشاعرہ بڑی کامیابی نال رات دے باراں وجے مکیا۔ ایس شاعرے وچ حشمت شاہ ہوراں نور ہوراں اگے گل کیتی پئی مینوں کئی خطابات بزماں ولوں ملے نیں۔ پر پنجابی ادب پہنچ دیا "تے "لہراں" وچ نہیں چھپے۔ نور آکھیا پئی اوہناں نے تہاڈے نال بڑا دھرو کیتا اے پر ہیں ضرور تہاڈے خطابات چھپوا دیاں گا۔ فیر شاہ ہوراں آکھیا پئی تسی وی مینوں کوئی خطاب دیو۔ تے نور ہوراں نے شاہ ہوراں دی گل مندیاں ہویاں طوطئی گجرات دا خطاب دے کے شاہ ہوراں تے اوہناں دے استاد استاد امام دین ہوراں دے روح راضی کیتے۔

(سید غلام فرید جعفری سیکرٹری)

گجرات توں ۵ مئی ۶۵ء نوں اک نواں

ہفت روزہ اخبار

دورِ جدید

نکل رہیا اے

جیہدے وچ اک پنجابی صفحہ وی ہویا کرے گا، باہرلے ملکاں تے پاکستان دیاں خبراں ہون کرن گیاں

پتہ

ہفت روزہ "دورِ جدید" نزد دربار شاہدولہ صاحب

گجرات

اڈیٹر اے برلاس، سابقہ اڈیٹر پاکستان گزٹ

گجرات

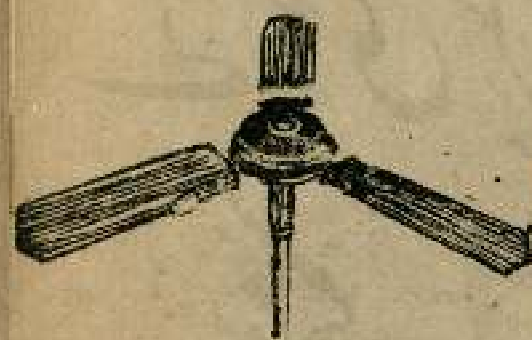

سوہنے تے ستھرے، بہتا چر چلن دی گارنٹی والے

تاریاں دی طرح ہر تھاویں نظریں پین والے

ایسے لئی پاکستان دا ہر بندہ تے سارے ادارے اینہاں نوں پسند کردے نیں

یونیورسل پنکھے

سیلنگ فین ساریاں قسماں دے، وکھو وکھرے نمونیاں دے

بناون والے

پتہ یاد رکھو

یونیورسل فینز، شاہدولہ روڈ گجرات

دعا

نماز باتصویر

مترجم   بچوں ، بچیوں اور طالب علموں کے لئے
اعلیٰ ترین تحفہ

یہ مختصر سی کتاب نماز کی تعلیم دینے اور نماز کا شوق بڑھانے کے لئے ایک عمدہ استاد کا کام دیتی ہے - اس کتاب میں کلمۂ طیبہ ، کلمہ شہادت اور دیگر چند کلمات سے لے کر پوری نماز اور اس کے بعد کی دعائیں تک اردو ترجمہ کے ساتھ بڑی وضاحت سے درج ہیں - اس کے علاوہ نئی بات یہ ہے کہ اذان ، وضو ، نماز باجماعت ، قیام ، رکوع ، سجود ، تشہد و دعا کے عملی طریقوں کی فوٹو کیمرہ کی تصویریں بھی دی گئی ہیں تا کہ عملی طریقے بچوں کے ذہن نشین ہو جائیں - بادشاہی مسجد لاہور کی فوٹو بھی دی گئی ہے - ٹائیٹل پر خوبصورت رنگ دار بیل دی گئی ہے - آخر میں نماز کی رکعتیں بھی درج ہیں -

ہر مسلمان کے گھر میں اس کتاب کا ہونا ضروری ہے -

نیز

بچوں اور بچیوں کو تحفہ تحائف بھیجنے کے لئے اس سے بہتر کوئی تحفہ نہیں ہو سکتا -

نوٹ :- ایک روپیہ پچیس پیسے کے ڈاک ٹکٹ بھیج کر حاصل کریں -

ملنے کا پتہ :-

مکتبہ پنجابی ادب - فردوس پارک - سنت نگر - لاہور